

ДИТИНА В ДРУГІМ РОЦІ

Рік другий — це справжній початок розумового розвитку дитини. Тепер вона схвачує в свою головку все, що перед її очима. “Учи дитину змалку, бо, як не навчиш, виросте; то тебе навчить. Якби не діти, то й жить ні на що! Горе з дітьми, а ще гірше без дітей було б: тільки й живеш!” — кажуть люди. Знають люди, що треба обов’язково навчати і розвивати дитину, бо “яке змалку, таке й до останку”. Тим-то розумні баби й батьки хоч і годину проведуть з дитиною, щоб її навчити грішка знати і розбирати, що то є у світі. Треба сказати, що у другому році даються основи розвою на ціле життя. Тим-то треба на цей час звернути більшу увагу.

Така дитина повинна вже добре ходити й балакати, і загадок загадує. Їй розказують казки про тварин, а вона часом і сама почне проказувати. Багато всяких приспівок, приказок, назвищ, діалогів і монологів вивчають нарівні зі старшими дітьми.

Її душа розвивається рівночасно з тілом. Тільки спочатку розвивалась вона без людської помочі. Люди її спершу не коверкають, тільки що спов’юють дитину, приколишуть. А давніше, кажуть, що довго дитини не обмежували ніякими законами, і через те люди були розумніші і здоровіші, і довше жили. Така дитина уже знає всіх на кутку, як кого і дражнять, і лають, і вже ходить у крамному, а колись то воно і без штанів ходило — батьки ще наші так росли і не знали ні п’ять, ні шість.

Однаке і тоді, і тепер дітей виховували, напучували на розум, більшою або меншою мірою те саме від них вимагаючи. У дитини, звісно, як і у великого чоловіка, має жива душа свої природні прикмети, мислить, любить, хоче чи противиться чомусь, але ці прикмети у дітей в дуже невиявленому стані, так що їх ледве помітно.

Як балакають до такого пискляти, то навмисно, щоб сприяти його розвитку. Через те як хто забалакає, зараз дивиться, чи звернуло воно увагу на його голос, чи впізнало його, і чи радіє з того, чи боїться. Примічали, як воно ще мале, а вже гуде, щоб йому співали, як колишуть. Від самої дитини ждуть виявлення здібностей, найперше вимагають од його мови і розуму, а далі знати найпотрібніші речі. Наприклад, учать його кректати, як схоче “надвір”, і спускають, підтримуючи. Однаке сю науку треба однести більш до порядку, ніж до розвою душі.

А щоб ударялось прямо на розвиток духовних сил дитини, то цього не можна сказати, аж поки навчиться ходити гаразд і балакати. Стосуються сюди тільки ті пісні, що над колискою співають, і забавлянки.

Уже скорше можна назвати вихованням, коли дитина у другому році і казок уміє слухати, і казати силкується, і загадок загадувати береться, і слухає, коли її учать Богу молитися, і до хазяйства призвичаюють. Вона і сама почне те саме якось складати, щоб і баба чи мати почула, або другій, чи рівній собі, чи меншій дитині розкаже, хоч і не завжди вдало, але якось

натужує свою головку. Деякі загадки теж тепер їм кажуться, і діти їх, як чують від старших, так і запам'ятовують, часом і не знаючи, в чім сила. Тепер вони заучують усю ту силу-силенну дражнінь, які є між ними на самих себе і на сторонніх. Певно, це більше і ясніше між старшими дітьми ведеться, але і малі од них перехоплюють сьак чи інак на серце своє.

Багато всяких іграшок, приспівок, приказок, назвищ, діалогів і монологів витверджується старшими дітьми, а відтак доходить і до менших. Є між дволітками такі, що геть усе затвердять і всіма тоді керують, в гущі дітей усім привід дають. Такі коверзуни, поводарі бувають і між хлопцями, і між дівчатами і вважаються в сім'ї за щось нормального, як і мовчуни, нишклі, понури, мосури, тихі, особняки, що самохіть собі щось задумують і обходяться без компанії.

Немало на пам'ять і розум впливає те, що батьки беруть дитину з собою на поле чи на сінокіс, щоби придивлялася до всього і розпитувала старших. І воно замічає, як де що зветься, замічає технічні назви і цікавиться усім коло хазяйства і майстрування. Як батько чи мати забули, де що поклали, та шукають, то буває, що воно і найде зараз. От і радість, що воно отаке. Часом занесе само що, то його зараз манять гостинцем, аби знайшло. Дітей привчають до діла: хвіртку зачинити, бицю до ставка погнати зі старшими та ін.; є й такі, що хвастаються тим.

Тепер уже дитини так не бережуть од пристріту, вроків, бо то або менше буває, або й зовсім ні. Часом і тепер ще вікна хрестять, то хіба заради меншої дитини або тому, що є в хаті люди лунаті (сновиди), удови, удівці, є всякі інші між миром перелесники, од яких треба оберігатися. А як благополучно, то й не хрестивши вікон, дверей і печі, можна спати лягати.

Нігті зрізувати, стригти чуб можна, але стрижений чуб кладуть десь у лісі або що, щоб ніщо не зачепило його. Кісок не ріжуть довго, а вже як хто і стриже, то молодиця, легка на руку. Щоб росли гарні коси, то знають, чим їх мити, як до них приговорювати. Але це вже бабинні замітки. Важливо тільки, що усюди люди хочуть, щоб дівчата були красиві, а про хлопців байдуже. Мабуть, треба-таки, щоб дівка чепурилась, це вже статі жіноча така.

Ні сповивання, ні годування тепер нема, хіба скупають у свято і то як брудне дуже. Груді то хіба якому мазунчаті дають, зрештою одлучають. Більш і тепер з ним утіхи, ніж мороки. Усюди вже можна його брати: і на Йордан чи й так у церкву, на весілля і гнати череду з пастухами. У гостях ним і другі цікавляться: "Оце вже воно таке у вас, нівроку гарненьке!" Такі діти уже, бувало, похоплюють пісні якої і підспівують собі до сну, а то інші похоплять. Часом дуже липнуть до кого-небудь з хатніх: є і батько, й ненька поруч, а вони з яким наймитом злюбляться. Цим користуються, як треба що зробити дитині, а вона не дається. Часом колючки не дає одному витягнути, а другому дасть. Як віспу щепити треба, то вже той її держить, кого вона поважає. В цій віці хворіють на такі хвороби, що і перше. Частіш трапляється жовна — це пухлина попід горлом, її вирізують.

Як кажуть на дитину в другім році

На таку дитину кажуть: "стрижак", "стригунець", "друга паша", "другу паску їсть", "другу кутю".

Кажуть "мала дитина", як ще воно грудне, а "велика дитина", як уже бігає між усіма. "Уже велика дитина, чого тій матері журитися!" — кажуть люди.

*Родина Павла Довгалока
із с. Нові Безрадиці на Київщині.
Фрагмент фото 1914 р.*

...гола, повна правда життя — тяжка справа. Дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувати її в ріденькій стані, в образках.

Із казок про тварин винесуть перші і міцні основи замишування до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам, прислухатися її таємній мові, чути себе близькими до неї, підглядати, а далі й просліджувати її великі загадки.

Іван Франко

Як діти стають на дитячій порі і все гаразд вимовляють, на них кажуть “брехунці”, бо вони часом розказують таке, чого не було й не буде. Такі всі, хіба де одно на гурт вдасться, що небагато балакає і не вигадує.

Кажуть “джигунці”, “бігунці”, бо діти люблять на волі набігатися, втомитися, викручуватися, борюкатися з усіма весь день. Прибіжить увечері і розказує бабусі або й батькові та матері, де було і скільки бігало. Часом з палицею або соняшником у руці, а то й так за поясок візьметься та й біжить.

Звуть дітей “клопотом”. “Клопіт се, не діти!” — кажуть на їх, “бо так і бійся, щоб де не заблудило, не влізло чи буря не застала”. Увечері все за ними страх буває. Часом як у кого їх черідка (багато), то й до вечора усіх шукають.

“Шкодою” звуть, бо часом і хату сплять діти або щось попускають, або випустять з барила квас, улізуть у погріб, ворота у город покинуть і спатрошать город чи то скотиною, чи то самі. Звісно, діти!

Звуть дітей “поміч”, як чим прислужаться (води подадуть), або, навпаки, “неміч”, як понівечать роботу. Звісно, це вже на більшу дитину так кажуть.

“Утіхою” звуть дітей, як дуже втішні, або як кому так чого на душі бравово. Часом і на гурт дітей кажуть “утіха”, як такий час надійде: “Утіха — не діти!” Або: “Досада се, не діти” і почнуть нарікати на їх, як ті чим не вгодили: чи куряву у хаті, пустуючи, збили, чи нашкодили, чи заважають що робити. Як діти дуже товчуться, то кажуть на них “товкуни”.

Як розсердяться на хлопців, то називають їх “голованями”, а дівчат — “кострубками”. Звуть “обізяни”, як ті передражняють кого, чи за тінню своєю гонять, або перед дзеркалом вичепурюються. Се й гріх робити, бо може що нечистого статися. До року нізащо не показують дітям дзеркала, та й потім забороняють дивитися, бо не годиться, і зараз сміються — “обізяна”; так кажуть і тоді, як діти гуртом копіюють кого: чи гостей або якого старця, циганку.

“Замурзами” звуть, як ті дуже запірколюються, “шморгунами”, як дуже труться у запічку та по лавах.

“Жевжиками” звуть дітей за те, що ті дуже проворно бігають, а “нишклями” — як дуже посидючі бувають.

Як дуже вже пустують діти, особливо чужі, то звуть їх “шибениками”.

“Осоруга” ще кажуть на дітей, бо з ними треба таки багато осоружитися (морочитися).

“Зіпунами” звуть дітей, як дуже крикливі. “А як там мої зіпуни, чи повисиплялись?”

“Хвостиками” або “хвостунцями” звуть дітей, що все за матір’ю хвостиком бігають.

“Хвастунцями” звуть їх, бо часто задаються.

Діти — це в сім’ї “спасеніє”: просять у Бога чого — може, хоч на діточок зглянеться. Просять у начальника якої милості, теж на дітей усе звертаючи. Часом провини яку зробить батько чи мати: “Не карайте! — просять зараз, — дітей пошкодуйте”. Припідок у хазяйстві чи так що повезе трохи, зараз і кажуть: “Це на дітей, мабуть, Господь зглянувся”. Часом на дитяче щастя і робити щось починають.

М. Пимоненко. Портрет сина художника. Етюд, 1906

І досі сниться: під горою,
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленьке внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Весела, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годусь,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: “Де ж те лихо?
Печалі ті, вороги?”

Тарас Шевченко

Дитяча мова. Турбота про розвиток дитини

Дитина учитьсся балакати разом з тим, як учитьсся ходити. Всі хатні, а найперше матері і няньки, розуміють дитячу мову. Їм це найважливіше знати, бо як зрозуміють дитину, то легше зможуть її забавити.

Ясніше можна зрозуміти дитину, як вона вже в'язики держить. Тоді вже й сама дужче свої звички виявляє, та й хатні встигли вже довідатися. Далі вже і слівце яке затвердить собі. Часом такого і не чув ще ніхто, а воно собі сплете; тоді запам'ятовують і знають, що воно каже, коли радіє, вередує або сердиться.

Спочатку свої бажання — погуляти на руках або що — виявляє дитина тим, що сміється, як наближається хтось до неї та ще руки подає, а як у сповитку, то і з повивача їх витягує і подає, сміючись і виказуючи який-небудь звук. У кожної дитини є свої знаки і звуки на те, чого хоче.

Те смокче, як їсти хоче, те кречотить, а те плаче, не спить, поки не нагодуєш добре. Одне белькоче безперестанку, а інше, лише як хоче чогось, то навчилося казати “да, да, да!” замість “дай-дай!” або просто ганчірочку тягне. Те піднімається і гицає об дно колиски або ніжки задирає. А як котресь падає і кричить, то вже знають, що лихеньке буде, як виросте. Характер діти дістають частково від батьків, а частково під впливом середовища.

Звикає дитина швидко до всього, тим-то матері і всі присутні бояться запустити її. Дивляться, щоб знала “а гришка”, і тата, і маму. Роблять і забавки такі, щоб на розум дитину наводили і при звичаювали, як треба у світі жити.

Як дитина вже і “Сороку” знає, тоді на самоті заграється і рученятами перебирає, щось до них белькоче. Родичі кажуть, що воно само робить собі утіху: “Чує, що всі балакають, та й собі. З ким же воно?” Одні кажуть — з ангелом, другі — що то його така природа, що треба щось белькотати. Часом, як дитина перебирає пальчиками, хто-небудь підбіжить до неї і підкаже: “Цьому дала, цьому дала...” Діти балакають самі до себе, як дуже заграються. Дитина без цього не росте.

Є діти, що самі доти будуть себе забавляти, аж втомляться і спати захочуть, а тоді і пісню собі співають: “Е, еи, еи, ух!” Дехто каже: “Воно спатки вже хоче та на пісню вказує, бо думає, що як співають, то спати треба. Піді заколиши його”. Співають собі діти часто. Як тільки здухає дитина забелькотати, уже й гуде собі під ніс, стуливши ротик, — “у, у, ух!”

Плаче дитина, то й тут кажуть, що треба шукати причини, — дурно плакати не буде. Треба розуміти її мову. “Сказати сердешне ще не вміє, то вже плачем помагає, а ти знайди, чого воно хоче, та й підсоби йому!” Як не знайдуть ніякої притичини, то кажуть: “Та не турбуйся, жінко! Йому ж треба, щоб поплакало коли”. Часом матері між собою хваляться: “Я бачу, що воно, нівроку йому, здоровеньке, а вередує, щоб я коло його була, то я не йду нарошине, хай трохи поплаче, щоб знало!”

Розвиток малих дітей вважається усіма за перший поступ людини у житті. Усі думають, що легше дитину пізніше повести, як тепер не запущена дуже. Найбільше турбуються, щоб дитина гарно і вчасно навчилася говорити.

Стане більшати дитина, уже ясніше слова каже і його незвичайна мова стала у хаті звичайною. Відомо всім, що “та, та, та” значить “тато”, “ма-ма-ма” — це “мама”, а “ба-ба-ба” укажує на бабу. Зважають на те, кого перше почне звати, тому біль-

Яка наївна радість матері від того, що вона розуміє мову дитини, вгадує перекручені й недоказані слова. Тільки зараз? Лише стільки? Не більше? А мова плачу і сміху, мова погляду й надутих губенят, мова рухів і ссання?

Януш Корчак

Що передаємо ми дитині, котра вчиться говорити? Навчити, як вимовляються звуки, ми не можемо, тому що самі переважно не знаємо, та навіть якби знали, то вчити могли б лише на словах. Дитя вимовляє звуки, тобто в ньому так само діє тілесний механізм, як і в першій людини; воно любить повторювати почуті слова, причому створювало б нові членоподібні звуки під дією зовнішніх вражень, якби не було оточене вже готовими.

Олександр Потєбня

Навчаючись мови, її живих зворотів, поринаючи в мистецтво і літературу народу, дитина отримує звітку про добро, зло і совість. ...Педагогіка без високих слів і понять — обман, обман, обман... Тут потрібні слова неділових людей: совість, правда, честь, свобода, серце, щастя, краса, добро, віра, надія, любов, справедливість, обов'язок, дух, душа, духовність. Необхідно, щоб хтось поруч із дитиною щиро, глибоко вірив, що доброта і чесність, любов і совість — у них весь розум світу. Вірив, що любов і совість керують світом.

Симон Соловейчик

Діти самі складають і утворюють слова за зразками почутих і майже завжди вірно. Шляхом аналогії вони засвоюють створене в поколіннях багатство мови. Дитина застосовує ці аналогії так майстерно, з таким відчутим сенсом і значенням, що не можна без захоплення спостерігати її кмітливість, увагу і пам'ять.

Корній Чуковський

Дитина робить свої дитячі звернення, починаючи з пізнання навколишнього світу. Можливо, саме людська мова справляє на дитину в цей час особливе враження, викликає глибокі почуття, такий ентузіазм, що приводить в рух невидимі струни, які починають вібрувати, і нарешті відтворюють почуті звуки. Голос справляє на дитину таке враження, поруч з яким інші враження від музики здаються просто мізерними... Все хвилюється і напружується в ній, готуючись відтворити звуки, що викликали такі сильні емоції в несвідомому розумі дитини.

Марія Монтессорі

ше честі стає, що його дитина полюбила. Як уже наслідують слова, вимовляє їх, то потихеньку доводиться хатнім ту мову виправляти.

Як почало уже перебирати мову од других, то наслідують їх по-волі й учиться вимовляти, в чім помагають і хатні, показуючи і поправляючи. Те йому указує, як співає півень, а воно йому й каже "тію-то?" "Тію! Он іше тію", — показує на курку. Або засвітить свічку, то воно й скаже, повторюючи за ними: "Ба! жи-жа! хх!". Як свічку занесуть у другу кімнату і скажуть: "Нема жижі!", то воно й собі "ма" (немає) "хх!". Унесли свічку, знову питають: "Є?"; воно мовчить. "Є хх?" — питають ще раз і торкають його, щоб і воно сказало. То воно часом і скаже: "Є! є! є!"

Дитина бачить, що як дають щось комусь, то кажуть "на", і сама ручки простягає. Цьому радіють дуже всі, бо та дитина розумніша буде. Для цього і цяцьок та забавок багато всяких надають їй, як гуляють, то носять її скрізь по двору і дитячою мовою розповідають про бицю, тію (півника, курочку), дюдо (вітер), пацю (свиню), пацю, хатку та ін. Своєї мови užívають також діти, як зійдуться коло цяцьок. Багато слів видумують вони самі і учать одні других, ненастанно белькочуть і показують. Деякі починають говорити дуже пізно; тоді вважають се за допуст Божий і кажуть, що дитина буде тупа.

Бувають діти гаркаві, шепеляві, свистуни, заїкуваті через те, що голосниці ще не обмолотилися гаразд і язик не туди за-скакує, а зуби ще не поросли. Буває, що такими вдаються у батьків.

Від часу, коли дитина починає ходити, вона знає вже багато слів, наприклад: ки-ки (пити), кравка (кропивка), годя (гой-да), лазя (комаха), маленька, кицики (бруньки), гав (собака), язя (язичок), цюці, пісі (як проситься надвір), цюця, піся, дава (частини тіла), кука (воша), цюця (собака), вова (вовк, опудало, страшилище), твердушка, папа (хліб), копка (картопля), кетя (цукерка), буля (булька), буба (бублик), крепушка (петрушка), моня (молоко), гами (істи), кусі (кусати), лозя (ложка), тасі (каченята), гулі (голуби), кося (кінь), тію (курка), ціпка (курча), миня (телятко), биця (худоба), паця (свиня), біра (овечка), паля (паличка), возя (возик), тіпругі (гуляти), беби (лягти), кокоті (лягти на постіль), е-е (спати), люлі, люля (коліска), льоля (сорочка), подуся (подушка), кака (щось погане), дюля (холод), киця (кіт), ляля (дитина, лялька), ході (ходити), Бозі (молитися), Бозя (ікони, церква, місяць), бов Бозя (дзвонять до церкви), бусі (падати, впасти), кіть-кіть (котити), жижа (вогонь), коко (яечко), цяця (квітка), муся (муха, комар). Часом дитячі слова залишаються в родині аж до пастушого віку дитини.

Є слова, прикладені дітьми до забавок: пічки, гніздечко, ямки, хатки. Багато тих слів звісні лише в однім гурті, як це видно з наступних прикладів.

* * *

З очерету зроблена скрипка і смичок: діти називали скрипку "телень", а смичок "толума". Так і хатні говорили, як просили пограти.

* * *

Почули діти, як старші балакали про вдовиних дітей і все промовляли слово "опікун". Так і врізалось у голову це слово, а що воно значило, того не знали. Іли м'ясо, попалась кістка, Марійка і каже Грицеві: "Сховай, це буде опекун". І довго, як робили вуркала, то кісточку звали в тій хаті "опекуном".

*Родина Серафими Мусієнко
із с. Чоповичі. Фото 1921 р.*

* * *

Купка дітей біжить із соняшником, а наша стоїть у дворі. Побачила та: “Здорики побігли!” Що то воно за “здорики”, ніяк не можна було довідатись.

Діти часто навмисно перевертають слова для якоїсь своєї потреби. Ці перевернуті слова самими дітьми скоро забуваються, а запам'ятовують їх дорослі і сміються, як діти виростуть.

Як тільки в сім'ї чи й у селі стається щось нещоденне, незвичайне: москалі увійдуть, хтось жениться чи виходити заміж не хоче, а батьки примушують, — то в це діти будуть гратися. Котресь буде так само щось розказувати, передражняючи і по-стать, і слова, і голос того, за кого воно каже, а часом і палички, якими бавляться, називають іменням тих людей.

“Оце, бач, Явтусю, з ріжечками паличка, оце буде молода у вінку (одна паличка коротша), оце молодий іде її сватать (паличка якраз скотилася з горбика), а вона, ба, як тіка од його. А це батьки її лають. А оце його корови, ті, що мати казали”.

Отак і з москалями. В ряд накладуть паличок або натикають у землю і одного поставлять збоку та командують. У гульті діти аж забуваються, навіть і їсти не йдуть, і там, як коли, і сплять; а в час самої гульті, то наче і немає для них нічого іншого. Можна у смерть перелякати, як гукнути коло них у саму гру.

Тут мішаються вже слова дитячі з недитячими. Від старших дітей перебирають молодші їх слова і примішують до своїх, особливо в лайці. Маленькі діти сваряться: “Дульний Івась” або “Івась-алябась”, або “Ти кицька погана”, “А ти полосятко!”

Заучування всіляких казочок, пісеньок, дражнінь, іграшок починається дуже рано і все од старшеньких, котрі вже гаразд усе витвердили і кілька разів уже розказували для своєї втіхи чи для науки менших. Часом матері й батьки навчають казочкам, пісенькам, гулянкам і т. п. Як є стара баба в хаті та як тільки внуча зачало через п'яте-десяте балакати, так зараз і починає заводити з ним балачку спершу про “гаму”, а часом і прокаже

Варто пам'ятати, що дар мови — єдиний і неоціненний засіб досягати глибини свідомості. Слово цікавить дітей.

Микола Пирогов

Уявімо собі, як було б чудово, якби ми могли зберегти в собі надзвичайні здібності дитини, яка, безтурботно стрибаючи і граючись, вивчає мову в усіх її граматичних тонкощах. Було б чудово, якби всяке знання приходило до нас таким природним чином.

Марія Монтессорі

*Дівчинка з родини Москаленко
Євдокії із с. Позняки на Київщині.
Фрагмент фото 1915 р.*

Як мудро, поступово
й чудово відбувається процес
оздоровлення! Скільки важливих
таємниць у крові, соках,
тканинах! Як кожна порушена
функція й уражений орган
стараються відновити рівновагу
й упоратися із завданням!
Скільки чудес у рості рослини
і людини — у серці, мозку,
в диханні! Найменше
хвилювання або зусилля —
і вже дужче калатає серце,
вже частішає пульс.
Таку саму силу і стійкість
має дух дитини.

Януш Корчак

“Телесика”, “Козу”, “Кабання” (це найперші казки) та при-
співа, як де треба, і діти липнуть коло неї і просять ще розка-
зати. Часом попросить, щоб і дитя розказало, то воно починає
зводити на лад, а не зведе смислу: баба сміється і наново роз-
казує. Вже як підбільшало, тоді запам’ятає казочку і, гляди, й
розкаже за бабою. Баба хвалить і радіє, і помітно стає, чи воно
кмітливе, чи ні. Од того багато батькам утіхи. Своім вдалим чи
й невдалим слівцем воно вгамує гнів або й досаду батькову чи
й усієї сім’ї.

Відомо всім, що мале дуже по очах помічає, як хто в хаті
почувається. Бачить і веселість, і гнів, і тугу. І само бідне
приноровлюється: при веселому погляді і само раде, а при
біді і воно загляда у вічі й кривиться помалу, або веселиться,
або допитується, або жалує. І певне його тоді обкохають он як!
Є такі, що як замітять, що батько сердиться, прийде, скаже ма-
тері, щоб ховалась, а є такі, що як мати плаче, то воно собі піде
і коло неї поплаче, а побачить кого, то ще й розкаже. Так діти
часом зводять на лад усю сім’ю, недурно і старі люди кажуть:
“Діти на мир зведуть”. Правда, випадає і так, що діти розстро-
юють, підкаржують. Тоді кажуть люди: “Лихі діти у могилу
зводять”.

Мови про дитину, що учиться говорити

“Моя дитина ще й писклям була, то я її мову вже знала.
Скоро замуготить було, то вже й знаю, що то вже щось не вгод-
но. Колись оця таки Одаря, що вже і товаричко пасе, як маню-
ня була, я її колишу — не заколишу ніяк, не спить та й годі, і
все чую муготить та муготить. Що ж таке, думаю собі. І годую
ж я її, і в колосочці чистенько, і здоровенька ж була до якогось
часу. Що не роблю я їй, бгінькотить та й бгінькотить і все
мугиче.

Бачу — не та дитина стала. Що тобі таке? Цілий день я про-
возилась, а ввечері, — дай ще скупаю, може, що їй з тілом по-
робилось та ще не виступило. Налила я купіль, роздягла її з тої
сорочечки. Купаю, коли до неї, а межі плечиками таке як грив-
ня ота стара, червоне місце! Я дивлюсь, а там у середині того
місця, та чи воно кліщ малий, що то, кажуть, у овець є, чи
воно яка кузька, так і вп’ялось у тіло сердешній дитині. Я
шпилькою його насилу одірвала. А воно бідне слуха ані писне.
Затоптала я його, а дитину викупала, та як заснула, то вже й я
коло неї одпочила. То не скаже бідне, що в його і де болить,
муготить, от і вся його мова. А я поки розібрала, чого то воно
мугиче, то цілий день прострашилась. А воно було таке, що й
не писне, таке смирне у мене, — ота Одаря”.

* * *

— Наше як радіє, то зараз “ба-ба-ба” каже, а як сердиться,
то “гя, гя, гя!” усе гякає, поки не забавиш його!

— Но, но, ручки вже дає?

— Еге! Вже й каже “на”, як хоче, щоб його поносити.

— Ото й наше так.

* * *

“І на хвилю не кидай тої коліски! Так зучили його, що все
колишуть. Покинь, як спить, то й почує і зараз — “бль, бль,
бль” белькоче, поки не будеш іще його колихати”.

“Мабуть, уже гуляє, само щось ручками перебирає і щось муркоче там. Еге! “Сороку” робить!” — і почала припадати до його та милувати.

* * *

— Чом ти не забавиш його? — свекруха невістці каже.
— Хай голосніше буде!

* * *

“Отаке манісіньке, а воно вже все чисто знає! Каже баба, що внучатко попросилося на лежанку грітися, а як зсадили його, ручкою поляпало по лежанці й каже: “Ні, не пече!” Й півтора року немає, а отаке. І ростюченьке вдалося та таке втішненьке”.

Розмови про дітей на селі

“Надів сучий хлопець плахту замість ризи на себе, а в покришку жару наверхав, ходить, а малого товче, щоб співав за дяка у запічку, — воно мале, год йому є, не попадає співати. Потти товк його, поки з плачу не заснуло. Дякували та попували бісові діти, ледве жердку з одежею не спалили. Старший жарину впустив, одежа потліла була б і хату спалили б”.

* * *

“Усе лихо з дітей. Мої гойдали дитину у колисці й самі сіли у неї. Одірвалась колиска, чисто покалічилися! А що зробиш?”

Вірування про те, як дитина росте

Падає дитина, як спить, тривожиться уві сні, кидається, падає ручками й ніжками, дуже міцно і довго спить, потягається у сні або після — то все означає, що вона росте. Багато балакає у сні — нагулялося дуже.

Тривожиться уві сні, аж наче жахається, кидається або аж схопиться, посидить трошки, ляже і знову засне — росте. Дуже міцно і довго спить та ще й часто лягає — тоді саме росте.

Як же грається та бігає і, падаючи, забилося — більше виросте. Примарилося, ніби щось гналось за дитиною, — переросте. Злякалось чогось — переросте. Дурне вдалось — переросте. Недомова — переросте. Сердите — переросте. М'яло — переросте. Незмисленне — хоч уже пора — вилюдніє. Бігуче, за все, часом і за гаряче, хватається — вилюдніє. Балуване, натрелихо — вилюдніє. Ледаче, робити не хоче — проси! Мале на зріст — міцне буде, велике на зріст — буде на що глянути або далі достане.

Великий, а розум дурний. Мале, а варте! І гарне, та пусте. І невдале, та з головою. Часом і гидке, і дурне. А як пугне, то скрізь пугне.

Діти і релігія

У два роки дітей передовсім приучують молитися Богу, учать їх хреститися, а опісля проводять молитву, бо інакше б душі не спасли і щоб знали закон. А є, правда, і такі, що Бога хочуть замилювати, щоб добре жилося і щоб царства Божого не втекли. Але про це попи хай знають, як турбуватися: “На те

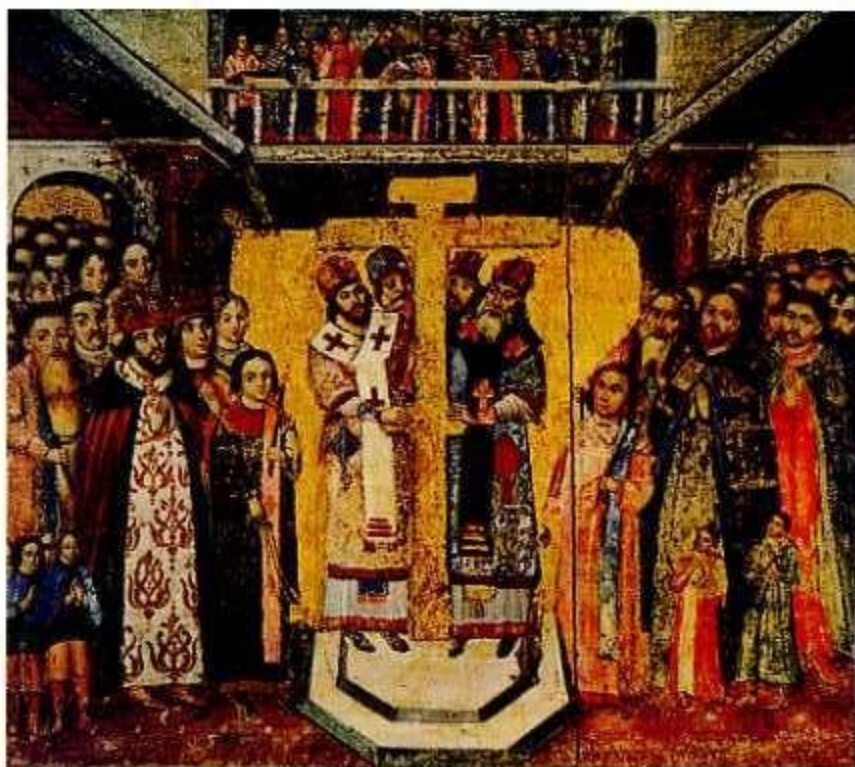
*Левченко Галька з дитиною
із с. Підварки. Фрагмент
фото 1920 р.*

попи й дяки, а у людей п'ятаки". Одні одне тримають, другі друге: хтось і до царства хоче дорогу прокласти, а хто, — то аби життя справжнє було. Старші кажуть: "Ну ти в нас розумович! Умієш уже і лаяться, і знаєш ложки полічити, і дітей тониш, ану

Ікона "Воздвиження Чесного хреста". Друга половина XVII ст. ►

Діти співають разом із дорослими в церкві. Фрагмент

Надходить час, коли виучені в давно минулому дитинстві байки й молитви виривають в пам'яті і, перебираючи дорогі дитячі іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомлюємо свою природу на ранній досвітній порі коло самих її первісних джерел.

Олександр Довженко

Смерть, звірі, гроші, правда, Бог, жінка, розум — у всьому, наче фальш, якась загадка, лиховісна тасмунія. Чому дорослі не хочуть розповісти, як воно все-таки насправді?

Януш Корчак

лиш і до Бога!" І от учать Богу молитися. Є такі хваткі діти, що самі підмітять, що старші в хаті рано і на ніч Богу моляться, і часом, не знаючи що то за явище в сім'ї, стають і собі у ряд і шепчуть губами, хрестячись і поклони б'ючи, аж поки усі покинуть. Одначе, мабуть, не всі діти охочі Богу молитися; тому їх часто заставляють.

Одначе угодніш Богу буде, як дитина тільки вмиється. Гріх за те великий, не вмившись, їсти, більший — як і не помолившись. "Хоч би вмився, а то так як нехрещений їсть!" Як дитя не помолилось перед їжею, часто кажуть: "Та воно вже вмилось, хай їсть, не морочте його!" Молитися учать так. Кажуть дитині: "Ну, Бозі!" Ставлять дитину перед столом, за котрим на стіні багато ікон, і складають їй пальчики так, як треба хреститися, та роблять хрест її ручкою, а потім проказують слово за словом молитви. І самі слова в молитві кажуть по-дитячому: "п'ятінко, матінко, суботонько, ненько, Боженьку мій рідненький!" та ін.

Часом вона не гаразд вимовляє слова і скаже таке невдале слово, що як коли і стидке, то тоді проказують їй по півслова. Дитина не розуміє молитви, але і старші не все знають добре церковні молитви і розуміють їх по-своєму. Йдеться про те, щоб "закон сповнити". Тоді тільки, як дитина спече стидке слово або смішне, приміром замість "Бог не унічижить" — "Бог неначе жид", то тоді хіба і нагрімають.

Діти, що вже знають молитви, вихваляються між собою і розказують одне одному. І тут і другі діти виучуються собі. Так само і батьки величаються дитиною, як вже поквипалась "Богу".

Але щоб дуже строго вимагати від дітей молитов, то ні! За меншими, то неначе більше слідкують, а більші самі колись собі помоляться.

Є звичай, щоб і після сніданку помолитися. Кажуть: "Хай їсть, тоді помолиться" мабуть, щоб закон обійти. Взимку більше спросу за молитви, як літом. Літом, то й старим прощається не молитися — бо робота, а як і моляться, то так, аби скоріше. А про дітей, то й забувають. Вечором проводять ті самі молитви, що вранці, тільки ввечері можна Богу не молитися, а вранці треба.

Лякають, що піп язика одріже. Піп ховав. Коло гробка була і баба з онукою, воно розплакалось. А баба: "Цить, бо піп язика одріже!" Піп почув і вилаяв бабу: "Хіба я опудало яке, що ви дітей лякаєте мною?"

Дитина боїться попа і церкви. «У Харитона нашого хлопчик, ще й годів трьох йому немає, мабуть, а такий розумний! Ото тіко що не причащений й досі, а тому, що його ще маленьким було, як плакав, лякали: "Цить, бо піп он іде, то язика одріже! А піди, Химко, подивись, чи не йде!" Химка вийде за двері, погляне та: "Он уже у Ільків!" Воно й замовкне.

Ото раз до церкви хотів повезти Харитін, а воно чуло од когось, що піп у церкві живе, то як побачить ту церкву, наробить крику, труситься, кричить, мусіли вертатися.

Пробував ще скільки раз. Як церкву побачить, годі! Прийшла я до Харитона, вони й кажуть, що уже два годи не причащане, що робить?!

"Кажіть, — кажу, — що вже того попа немає, а це вже молодий та конфети дає, то воно і піде". Якраз тоді прийшов з молитвою піп. Воно гралось собі в хаті, а попа зроду ще не бачило, який! Піп увійшов, воно дивиться на нього і хреста поцілувало. Піп пішов собі, воно й питає: "А хто то, тату?"

"А це ж той піп, що недавно приїхав до нас".

"А чом же він конфета не дав мені?"

"Він казав, що дасть, як другий раз прийде!"

А все-таки, як побачить церкву, то все плаче. Уже й величеньким став, а як їхав до тітки попри церкву, то просив, щоб його сховати у кожух, бо боїться».

Дитина при причасті. Причащає Мотря свою дівчинку: "Роззяв гарно рота", — каже тихенько. А та на всю церкву: "Я вже давно роззявила, та цей піп не дає довго!" Врешті причастив піп. Мати каже: "Ковтни, серце!" — "Та я вже з'їла, бо трошки дав! Хай ще дасть". Та понесла до записки: "Ось випий!" — "У попа добріше!"

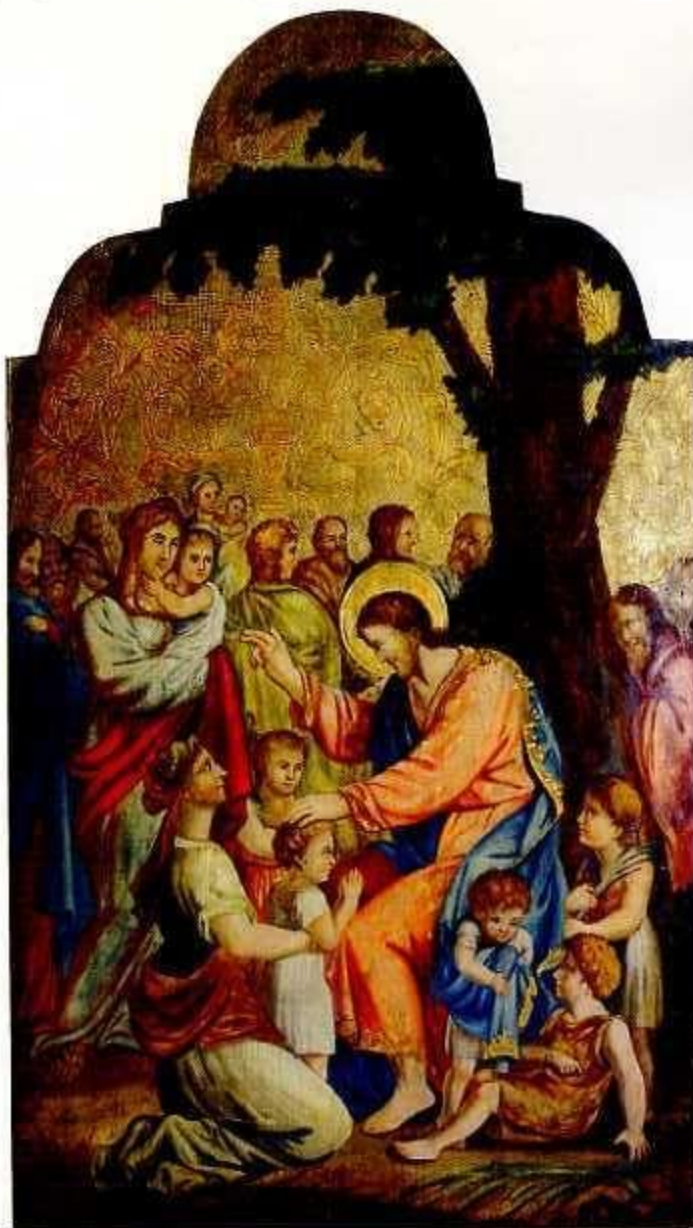

Людина здебільшого навчає та виховує дітей, як її саму навчали та виховували, і дуже важко їй повільно вносити нові ідеї та прийоми в справу виховання.

Нам треба добирати способу зробити дітей наших кращими за нас.

Костянтин Ушинський

*Ісус Христос благословляє дітей.
XVIII ст. Галичина*

Забавки та іграшки

Дзига-веретено

Дітям не слід давати дорогі складні іграшки, занадто поширені в наш час. Найціннішими слід вважати прості іграшки.

Єгор Покровський

Вистругують з дощечки коліщатко — по краях тонше, посередині товстіше (щоб міцне і легке було). Посередині видовбують дірочку, а в неї щільно припасовують паличку, схожу на веретено — з одного краю тоншу. Беруть у долоні довший край, прокручують його між ними як найшвидше і ставлять на площині, — дзига крутиться. Чим швидше закручують її долонями, тим дужче вона гуде і крутиться. Нею не лише забавляють дітей, а часом прив'язують до неї нитку, щоб ізсувати.

Дзига-іграшка

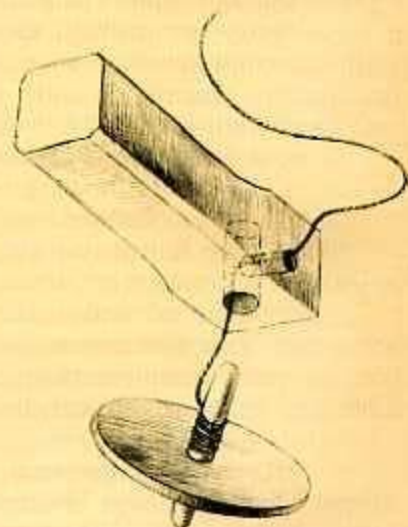
Можливо, не випадкова та обставина, що селянські діти отримують мінімальну кількість іграшок. Можливо, це не випадковий збіг, що в практиці народної педагогіки виконуються або підтверджуються теоретичні положення вчення Платона, котрий не схвалював надмір іграшок у дітей, або Тагора, котрий стверджував, що світ гри отруєний для тої нещасної дитини, котра переобтяжена необмеженою кількістю іграшок...

Георгій Виноградов

Ви гадаєте, що ви просто купуєте іграшку? Ні, ви проектуєте при цьому людську особистість.

Борис Нікітін

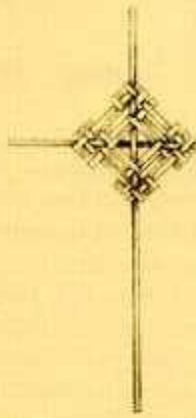
Беруть дерев'яний оцупочок (брусок), оброблений на чотири кути, товщиною з вершок. Недалеко від краю прокручують величеньку круглу дірку. На бічній грані прокручують майже наполовину меншу дірку так, щоб її середина зустрілася із серединою першої дірки. Від цих дірок одступити трошки і застругати оцупочок так, щоб зручно було у руках тримати. До цього ще треба зробити шапочку з ніжкою посередині, яку вставляють у більшу дірку навиліт. З іншого боку від ніжки на шапці виточується і заокруглюється невеличкий кінчик, шпонька. Щоб закрутити дзигу, ця шпонька обмотується добре міцною мотузкою, яка потім протягується через більшу у меншу дірку, зразу за мотузкою вставляється шапочка. Мотузка мусить бути намотана туго. Тоді треба шарпнути за той кінець мотузки, що звисає з більшої дірки, і швидко спустити дзигу з бруска на щось рівне — долівку чи стіл. Мотузочок у руці лишається, а шапочка на шпоньці буде як несамоविта вертатися і густо, дзигчати довго-довго. Діти дуже люблять цю дзигу.

Хрест (з очерету)

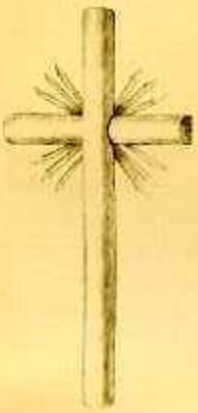
З товстого очерету одрізують одну довгу та кілька середніх і менших очеретин. Із двох середніх роблять перехрестя і кладуть його на довгу очеретину, підтримуючи посередині лівою рукою. Зверху й знизу перехрестя обкладають двома коротшими очеретинками (щоб добре трималося), а двома середніми те перехрестя з боків притискають, заклавши їх кінці в середину. Оце й буде хрест, улюблений дітьми як забавка. Якщо хочуть його ще ряснішим зробити, додають знизу й з боків по декілька очеретинок, у перегородку всі їх укладаючи. Цей хрест діти носять у руках, коли купую кудись ідуть, ставлять на горбочку, як хатки роблять, "пічки" копають або церкву ліплять. Звуть його часом "корогвою".

Механізм складних рухів має свій початок у центральній нервовій системі, а відтак гра ніщо інше, як її вдосконалення, гімнастика нервів. Діти граються іграшкою, доки нерви й мозок не стомилися передати і відтворювати один і той самий образ. Після відпочинку дитина повертається до іграшки й намагається вичерпати враження від неї. Час втомив, настає швидше, мозок виконав складну роботу. Дитина кидає всі речі.

Єгор Покровський

Хрест (з дерева)

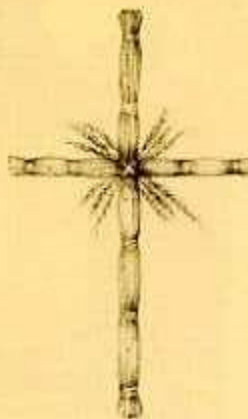

Хлопці старшенькі ножиками виробляють дерев'яні хрести. Майстрування для них — це найлюбіша забавка. Часом один майструє, а всі дивляться, чекають, що то вийде. Роблять млинки, дукачі, але найчастіше хрести, часом для того, щоб подивитися на нього, як уже зроблений буде, потім його прибивають на воротах у дворі або в загороді, а як гарно вийде — то в хаті на покуті чи на вікні, а часом і на стіні між іконами, хоч і не свячений. Звичайно такі хрестики роблять на чотири кінці, іноді рівні, іноді заокруглені чи з зарубками. Під перехрестям — крила, а між перехрестям уставляють "сіяніє". Роблять і без нічого, саме перехрестя.

Хрест (з соломи)

Такий хрест — це більше дівчача забавка. Мокрі пучечки пшениці (один-два десятки колосків у кожному) щільно зв'язують, іноді у середину вкладають паличку, щоб було товще і міцніше. Кінці загинають досередини на обручикові з соломинок. Прикладуть дерев'яну паличку — і такий хрест вище вікон у хаті бравий!

Хрест роблять, складаючи рівненько колосок до колоска і щільно зв'язуючи їх, а потім прикрасять вінком з колосків або васильків чи інших сухих, запашних квітів, утикаючи його ласкавцем, листям і рястом, а на листочках гарбузове насіння поприклеюючи. Цей хрест люблять і на Маковія святити, і за іконами держати. Це літня і зимова забавка дівоча. Часом і жінки, щоб краще у хаті було, згадають дівочі літа і зроблять такий хрест з ко-

Елліни вважали, що в грі душа людини відпочиває. У своїй системі виховання вони прагнули до краси і добра і насправді витворювали прекрасні індивідуальності.

Єгор Покровський

лосків пшениці, з сосни чи квітів і між іконами на стіні прилаштують.

Ляльки

Лялька — одна з найнагальніших потреб і водночас втілення одного з найчарівніших жіночих інстинктів у дівчинці. Леліяти, плекати, прикрашати, одягати, шити, трохи картати, колисати, уявляти, ніби щось є хтось, — у цьому все майбутнє жінки.

Віктор Гюго

Ми, бува, чуємо, як дівчинка викладає ляльці правила гарного виховання, як повчає її і докоряє їй, але ніколи не чуємо, як у ліжку скаржиться їй на близьких, звіряє пошепки свої турботи, невдачі й мрії.
— Я тобі розкажу, лялю! Тільки ти не кажи нікому! Самотність дитини дає ляльці душу. То не рай для дитини, а драма.

Януш Корчак

Колекція ляльок, зібрана Марією та Марком Грушевськими, яка відтворює персонажі українського весілля (піп, молода, дружки, свашки)

У ляльок граються тільки дівчатка. Часом від них не відірвеш і великої дівки, заміж йде і в скрині ляльки везе — так любить це добро своє! Такі речі не схвалюються людьми, хоча з усмішкою пробачаються. Хлопці часто ворожо на ці дівчачі забавки дивляться, нищать їх, глумляться, як знайдуть, тому дівчата ховають свої ляльки від них. Втім, хлопці і самі часом побавляться ляльками, а потім чогось лукавий таки підкусить їх, і вони поглумляться над тим скарбом чи переховають так, щоб дівчатка попошукали. У хаті не раз і скарги за ляльок — батьки та матері гримають за це на хлопців.

Скарб свій дівчатка тримають у коробці якійсь, у решеті невеликому, у щидковій покинутому чи у старому очіпкові. Ляльок-хлопчиків не роблять, а все дівчат та молодичь — зрідка бабу і дитинку у сповитку. Клаптики матерії для того, щоб робити ці вузлові ляльки, звуться крам, крамнинки, крамки, прибір, приборинки. До них ще й прядиво держать.

Щоб ляльку зробити, спочатку пожують хліба в роті, а з нього виліплять кульку, положать її у полотнинку, зав'яжуть як вузлик ниткою, сформують голівку, а зверху придушуть, щоб вийшло таке як очіпок у молодичі чи стрічка у дівки. Як висохне, вив'язують, наче молодичю, хусткою, або, як дівці, вичешуть кіску з прядива і, узявши за лоб, ззаду заплетуть її з кісниками і стрічками. У вузлик-голівку, на місці, де він зв'язаний і де буде у ляльки шия, встромлюють коротеньку паличку або ще більше обмотують її, щоб було за що зачепити сорочечку і крамки, подібні до грудей і живота. Рук немає, лише рукави й уставки приробляють і керсет одягають. Далі на поясі намотують мотузку чи прядива тісно і ним прив'язують спідницю,

Варіанти вузлових ляльок. Середня
Наддніпрянина. Мал. О. Найдена

запаску чи плахту, попередницю чи фартух. Майструючи, співають пісень, дівчата — весільних, а молодіці — “Неньки” абощо.

Буває так, що ляльок і двадцять носить дівчинка за собою у скриньці або у платочку якому і всіх по імені зве. Де хатки роблять або пічки копають — там і ляльки розсаджені на видних місцях. Старші люди дивуються: “Чом хлопці до цього байдужі такі?! Їм сокирка, ніжик, батіг потрібні, з палички ножики зробить і буде носитися. Свое і дівчинка віщує, і як ляльки нема, оцваночок буде в заплі носити. Кожне до свого тягнеться, чия кому стат”.

Возик-“коні”

Восени, як соняшники позрівають, діти вибирають такий, де два стовбурці з одного пенька виросло. Хлопчисько запрягається в нього, як кінь в голоблі, і біжить, а всі за ним. Той, котрий за погонича, вимахує батоном, ще й віжки з коріння причепить, та й їде на палиці “верхи”.

Солдат

До Вас, матері, моя порада.
Замість посилати ваших дітей
на театральну і балъну сцену,
ходіть самі за лаштунки
дитячого життя! Спостерігайте
звідси за їхніми першими
словами й першими рухами
душі; спостерігайте їх тут і тоді,
коли вони повернуться до вас,
стомлені грою і завжди готові
знову гратися...

Микола Пирогов

Дітям дивина, як москаль муштрується. Їм і про це іграшку роблять. З дощечки або з картону вирізають і розмальовують солдата, на місці суглобів вставляють гвинти, щоб руки й ноги теліпались, як його взяти за чуба. В голові москалеві протягують дротину, беруть за неї, приказуючи муштру солдатську: "Праворуч, ліворуч", повертають ним. Потім, як змуштрують тропака навприсядки, такі викрутаси солдат робить, що діти регочуть, за животи беруться.

ДИТИНА
В ТРЕТІМ
РОЦІ

На таку дитину кажуть: "пічкур", "тритьак", "гулячок", "гулячка", "третя паша", "третє літо" ("ось наш гулячок і пічки копав", "воно ще тільки до гульні", "хай одгуляє своє, тоді не буде вже коли гулять; одгуляє хай свій час, може це тільки й його").

Етапи розвитку

Замічають, як хочуть знати, яка дитина буде. Перехідним віком вважають три, сім, вісімнадцять, двадцять один, двадцять сім, тридцять три роки. Старі люди кажуть: "Кляте — жди до шести неділь, не переміниться — жди до півроку, тоді до року, трьох, семи, вісімнадцяти, двадцяти одного, двадцяти семи, а як не зміниться до тридцяти трьох, то вже й умре таке лихе!" Більшість твердо вірить, що як дитина чимось відрізняється від інших, то з неї виросте щось цікаве, може, гарне, — а "просто" не буде.

Дитяча самостійність і самодостатність

Нема вже стільки заходів коло дитини, про неї не раз і забувають. Така дитина перебуває у своєму дитячому світі. Де гра-лася, там і спить, схоче крашанок — зварить. Коли-не-коли прокинеться у неї почуття, притулиться до матері.

Коли дорослі заведуть пісню, то й дитина підхопить, вчиться співати. До розвитку дитини причиняється також те, що вона чує багато пісень, колискових, казок, а також сама імпровізує насмійки, передражнювання та інші жарти, що йдуть від старших до молодших.

Гостинці

Гостинці істотна подія в житті дитини. Вони часом всяку гульню перервуть і що вгодно пригасять. Найбільш гостинців ждуть од тих, що з базару йдуть, з гостей, а в піст — то й од тих, що говорять. Цікава історія з цими гостинцями.

Гостинець з базарю буває всякий: бублики, ріжки (вони вважаються за найбільш підходящий), коники з срібною головою, медяники, цукерки. Все це купують в повітових містах, на ярмарках. Кожна мати, тітка, баба, дядина або й батько, дядько, дід привезуть щось із ярмарку.

Давній гостинець — лісові горіхи, що їх збирають в панських лісах і тримають спеціально для дітей. Але вони звичайно даються старшим дітям, що вже уміють розкусити. Горіхи не

все бувають куповані, бо дорогі, а їх наривають у мішки в панських лісах і переховують часом по кілька років, щоб було в празники чим манити. Дитячі гостинці — це неминуча річ.

Є і бублешниці в місті, й це пішло у діло. Правда, не дуже то воно лакове, але таки хліб святий і зроблено для дитини цяцькою неначе. Стали й маком присипати. Понавозили з міст, і всі відрізняються: наші такі, а з того міста — інакші, а ті ще інакші — і на показ зверху, і на смак. Часом, як не куплять гостинця, то кажуть дитині: "Я тобі хоч дірочку з бублика привіз!"

Щодо коників та медяників, то їх, здається, дуже недавно старовіри сюди навезли, ну й тепер ще возять, а наші люди не роблять їх і не продають. Їх купують навіть і манюсінським діткам, але оте срібло та краска теж вадить дітям, тому її обдирають. Дуже щоб їх діти любили, то ні.

Є ще гостинці такі, що тільки в певний час є. От, наприклад, садовина, огородинна купується літом, так само черешня. Навіть спичак гостинець, де нема очеретів: так само раки, ріпа, квітка — дівчатам, сопілка — хлопцям. Сопілки і квітки прямо оберемками і коробками носять. На гостинець купують також качечки й інші цяцьки.

Є ще гостинці од зайця, це проста обмана дітей. Діти ждуть дуже когось додому, особливо як хто надовго поїхав на заробітки чи в найми, і все на тій дорозі, звідки виглядають, то пічки копають, то хатки роблять, і спускаються, і свинку там гонять, щоб скоріше виглядіти. Це так і зветься "виглядати". Тим-то звичайно хазяїни, як відряджають наймичку в сім'ю, то дають їй на дорогу всякі гостинці, яких там бракує і яким тамті діти радіють. Не дати гостинця — це незвичайність, а не принести гостинця в хату хрещеникові чи племінникові або не передати, як є через кого, це теж сором великий. І тим-то хоч що-небудь, а вткне: хоч паляниці кусок, хоч насіння чи пиріжок — що-небудь, аби таки знало, що в неї тітка є чи там мати хрещена.

Як говіють, то теж старші носять гостинці: качки й бублики, коники, конфети, що навезли мішанки з міста під церкву.

Гляди ж, випадє так, що гостинця немає, чи забулось узяти, чи то не трапилось, а діти ждуть: тоді беруть вже що-небудь домашнє: чи корж, чи й горіхи, чи й що трапиться, та й дають, а діти радіють. Як же догадаються, що це з дому і не хотять забавитися, то їх підманюють, дають що-небудь: окраєць хліба чи огірок і кажуть: "Ось нате, це добре, бо це я зайця догнала, він своїм діткам ніс, а я його перейняла та одняла, їжте!" І діти їдять.

Розваги

Купанням дуже втішаються діти. Зимою купання і в помині нема: хіба перед Різдвом та перед Великоднем поміє мати в ночвах та в чистий Четвер пообмиває "Оліян-водою". А влітку часом і річки близько немає, і ставків немає, то є рови і балки, які залило, як дощі були, водою. Отут і повно вже дітей: хлопці і дівчата всі в гурті. Часом і коло колодязя в кориті обливають одне одного або і навпаки. Що вода з землею, байдуже, аби не дуже вже одгонила смородом копанки, де сорочки перуть, а як дуже хочеться, то й у пратві скупається. Часом діти і зумисне мутять воду: вилізуть, зараз же у землю вкопуються і потім знову в воду. Так увесь свобідний час. Певно, тут проводирі старші діти, але і трирічні купаються уже.

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя. 1901. Фрагмент

К. Трутовський. Білять полотно. Фрагмент

Діти із с. Коврай на Черкащині з цугою — дитячим доморобленим візком. Фото Олени Трибінської. Початок XX ст.

Ми наказуємо дітям шанувати старших і досвідчених, не розумувати, а в них є ближче начальство — підлітки, які нахабно підмовляють дітей, тиснуть на них.

Януш Корчак

І. Їжакевич. Ловлять раків

При купанні діти проказують свої дражніння: хто нагодиться до них чи то з старших своїх, чи з чужих, навернеться тільки хто чи з возиком, що однією коровою везе, чи хто з великим носом надійде — кожного зачіпають. Зараз же і моральники тут є: “Гріх сміятися, що одну корову запрягає, не сміймося, бо й так може буде. Бог так дав йому, що однією їздити повинен”. І тут спогадають про бичка, що одним бичком каталася лисиця і подурила всіх — вовка, й ведмеда, й зайця. Буває, що й афоризми тут знайдуться: “Не смійся з носа, бо буде жінка курноса”, “Не свисти в воді, бо будеш на дні”, “Не смійся із старого, бо й сам старим же будеш”. А менші все це слухають і якимось переймають.

Купаються досхочу в свята більш або і в будні. Як є ще час у дітей, з води підуть до когось у клуню і горобцям вже спокою не дадуть. Або сильця у бур’яні наставляють. Афоризмів і тут сила: “В клуні не свисти”, “Птиці не души”, і казка тут найдеться.

За старшими йдуть і менші діти дивитися. Хтось із плаксами йде — от зараз йому щось прикладуть або й порадять, а як де то й посміються. Старші заведуть пісню, то й менше собі щось мугиляє; схопиться борюкання, воно й собі не втікає, а теж ляпає або за ногу підіймає.

Є й такі, що ще й командують, бігаючи побіля купи борунів: “Грицько Якимові не дайсь, а Яким з-під Грицька вилазь!” Та й радіють, що ті повтомлюються у борюканні і сопуть, та тоді й підійдуть до найбільшого із-за плечей та його на землю гнуть: усі сміються, що мале, а таке дуже. Ще й піддрочують: “Дужай, дужай, не подайсь”, а той нароще візьме і ляже; малеча думає, що поборолася і радіє. Буває й навпаки, що розділять, роздражняють таку дитину, а воно й піском жбурляється, і лає, а потім і розплачеться.

Тут і дівчата є, але не всі, яка хоробріша — йде, а інші збоку остаються і глузують або сміються. Де б не зійшлися і старші, і менші діти — усюди у їх знайомство готове і забава починається. Через те, що молодші ходять всюди зі старшими, вони привчаються поволі усього, так що в третім році знають уже всі забавки і гулянки, знають і по вербах лазити, і гнізда дерти, і черешні рвати. Часом старші менших посилають кавунів красти чи ще за чимсь.

Роздолля в гульбищах і забавках дитячих дається повне, бо як не одгуляє тепер всього свого, то на старості ще доведеться. Люди кажуть: то й щастя не зазнала, що не одгуляла, бо батьки лихі, мачуха нехаяла.

Одні діти скорше розвиваються, другі повільніше; відповідно до того поводяться з ними і родичі. Переважно діти у три роки знають уже хатні звичаї, самі починають хреститися і молитися, але поміч з них ще невелика і хати не можна ще на них лишити.

Щодо одягу, то для хлопців дають уже штани і сорочку, шапку чи бриль, для дівчат — спідницю, сорочку і хусточку та квітки. Але деякі хлопці ще довго ходять навіть без штанів і без очкурні.

Оповідання про ранніх дітей. Перші обов'язки

Радіють тепер батьки та матері, як дитина швидше змисліє, почне у допоміжні ставати. Скоріше і пояса йому чіпляють, і штани тулять, аби воно скоріше схоже на велике було. Як у рік ходить та балакає, це вже велика сила, а як уміє уже випросити собі чого і вигадливого, то це вже втіха у хаті. А як четвертач-

Людина не може жити на світі, де нема попереду нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним з найважливіших об'єктів роботи. Спочатку треба організувати саму радість, покликати її до життя і поставити як реальність. Треба наполегливо перетворювати простіші види радості в складніші і для людини значимі... від примітивного задоволення яким-небудь пряником до найглибшого почуття обов'язку.

Антон Макаренко

О. Кульчицька. Діти на леваді. 1908

ком або п'ятилітком скотинку хоч коло хати поглядить, то вже і за парубка готові мати таку дитину.

Але таких, правда, небагато, однак тим дуже гордяться! Перше на це не зважали. Щоб до року одлучити дитину, то й не чули цього; щоб чіпляти на отаке пискля штани, як йому тричотири роки, то цього й не думали. У сім років хіба з підперізкою тільки ходили. То діти здоровіші й щасливіші були та довговічніші. Тепер пішло — дівчина у три роки уже у квітках, у намісті, у спідниці, вже й соромиться, а ще не встигло й на ноги зіп'ятися. А хіба давно те було, що люди сватати прийшли, а вона й не чула, що то воно й за кумедія така — заміж. А оцього Н. хіба не вчили, вже як звінчали, нащо він повинчався. Повінчався та й пішов у степ до волів, клопочучись, що голова з весілля болить.

“Чи це ж коли було?” — спитали у оповідача.

“А було! Колись таки діти дурніші були. Тепер діти скоріше тебе обдурять, як ти їх; тепер вони все знають. Тільки добра тоді більше з людей було, як тепер. Не встигло дітей наплодити, чи жило, чи ні, а вже ні на що нездатне. Добре ті роблять, що й тепер годують до трьох літ і не поглядають на дитину, доки вона сама не почне до всього братись. Свій час і їй прийде, свого не втече, наробиться за життя, так що й набридне, чого так

Сільська дівчата із с. Коврай на Черкащині. Фото 1917 р.

К. Трутовський. Сліна
з дівчиною. Фрагмент

О. Кульчицька. Пастушок. 1908

дуже хпатися. Сидушки та ходушки видумують і гостинцями дурять дітей, щоб од горобців кононелі стерегло. Баба хай яка стереже, а йому воно нудно, і воно нидіє бідне, і переведеться нінащо. На все свій час.

В цьому часі не покладають ніякої різниці між дівчиною і хлопцем, хіба трохи в одежі. І бавляться разом, приміром в “керелеси”, в “грудочки” кидаються, а хлопці куклами цікавляться так само, як дівчата мужеським ділом. У молитвах не робиться також різниці. Ото тільки, що вже мати дочку більш наворачтає до жіночої роботи, і мести її заставить перше, ніж хлопця, хоч і хлопці метуть і миють. Де дівчат немає, там хлопці мережки шийють, піч розтоплюють, картоплю чистять і іншу жіночу роботу роблять, а де дівчат більше — то знов дівчата орють, молотять та ін. Батько скоріш поставить хлопця перед волами, скоріш дасть йому батіг у руки, але не завше, бо буває й навпаки.

Взагалі тільки нужда заставляє хлопців місити діжу, а дівчат майструвати; треба, щоб кожне знало і свою роботу, і призвичаювалося до всякої праці.

Діти не шанують батька

І не цілуй дітей, і не голуб їх! І не жалій, і не заходжуйся коло їх! Чи я їх не глядів і не втішавсь? Ні в кого так зодягнуті й нагодовані не були, як у мене! Уже моя стара — і сорочки, і юпочки — празничні і буденні, і великодні для кожного. А тепер що? За бороду батька! Та як почнуть тобі дорікати: “Та було б нас хоч ремесла якого навчить, коли землі мало було! Та було б хоч науки якої дати, адже чути, діти й з того хліб їдять”. Та як почнуть дорікати та вражати, то так тебе здавить коло серця, що не раз і розсердюсь, було, та з горя вже й їм дотинать почну: “Я вас, сучі діти, хліба учив їсти, а ви мені г...на?! Руки маєте, робіть та й майте! Адже ми так жили!” Та візьму хворос-

Батьківство — це взагалі
якесь змішане почуття: в ньому
є велика любов, але також
і якесь упередження, недовіра,
ворожість чи як вам сказати;
що дуже людина любить своїх
дітей, то більше в ній є цього
іншого почуття.

Карел Чапек.

*Маленький Ісус допомагає
праведному Йосифу майструвати.
XVIII ст.*

тину та порозгонюю геть з хати, то вгамуються, а гляди, і зно-
ву щось почнуть. Як тільки нічого взять, то — їй-богу, що не
брешу — зараз на батька: "Понаплоджував, а ради ніякої". Та
отак на їх як коли враждуєш, що отакі повдавались, а як коли,
то на себе кладеш вражду, що таки було б їх не ніжить та дуб-
цем частіш!

А то таки й те візьмеш у голову, що часи не ті стали. Ужит-
ки не ті! Ніяк не повернеш умом, де його що брать? Усячина
дорога, а достатку немає. Ну ще в мене
діти, хоч і дорікають, та не такі осоружні,
як ото у других є, що і "грінка" не зна-
ють, і старшого не визнають, і церкви не
глядають!

Мої б ще і нічого діти, якби сутуж-
ність їх не так різала.

Та є, що й у достатку, а таке противне
вже заводиться.

Ще мале, а противне. Якби знав, то
не цілував би, а батогом зчесав, хоч і малі
були.

К. Трутовський. Селянська родина

Забавки та іграшки

Дитина творить образ чогось відмінного, гарнішого чи вищого, ніж її звичайне життя. Дитя уявляє себе принцом, татом, лихою відомою, тигром. Дитяча гра — це не стільки удавана дійсність, скільки образне перетворення реальності.

...Імітаційні ігрові моделі надзвичайно пасують до виховної місії не лише за своїм "духом", а й тому, що: а) прискорюють перебіг часу в тисячі разів; б) пропонують (імітують) безпечне середовище для діяльності. У такий спосіб вони прищеплюють не систему табу — правил до сліпого наслідування й виконання, а глибоке розуміння, усвідомлення припустимого і неприпустимого.

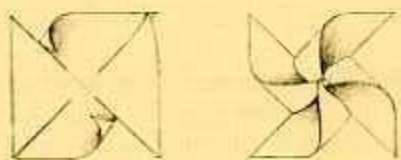
Йоган Гейнріх

✿ Дід-машкара

Дід — це давня вигадка, яка ніколи не набридає. Вибирають сиву кожушину з довгою вовною і готують маску: там, де щокі і лоб, шерсть виголюють, а бороду і брови залишають (усе щоб не мале було). Вуса пришивають окремо, і вовну на бороді добре розмічують. Де ніс, очі, рот, вирізають дірки, обшивають їх червоним сап'янцем чи китайкою, а зуби з обструганих паличок зісподу пришивають. Штукарі є такі, що з сап'янцю роблять і язика чималого. Котрийсь начепить цю машкару, щільно прив'яже на потилиці мотузками, пришитими до неї, а зверху шапку одягне або бриля, ще й горба собі намоєть, зігнеться у п'ять погибелів з костуром в руках і ходить з торбою, ніби старець. Шамкаючи ротом, гониться за дітьми, начебто вони в город або до баштана лізуть. І гляди — таке вичигує, сварячись, що без машкари й на думку не спало б. А то ще й ворожить. Про старовину розкаже, як колись було і як ще й далі буде. Як по Писанію все вичигує.

Часом роблять діда з конопель і прядива, на сукно нашиваючи бороду і вуса. Діти, хоч і малі, а все машкарою забавляються.

Млинок (з очерету)

Вибирають гарну очеретину, рівну і не дуже товсту, вирізають з неї дудку з колінцем на кінці. До неї вирізають таку ж задовгу другу дудку з двома колінцями на кінцях, товщу від першої і перерізають її пополам. Коло колінець поперізають дірки так, щоб перша тонша дудка щільно увійшла в них. На довгу тонку дудку надягають одну коротшу, а тоді другу. Доли до цієї основи робиться сам млинок. З очерету вирізаються ще дві дудки, наполовину коротші од тих, що надіті вже на довгу дудку, і, крім того, такі завтовшки, щоб одна входила в другу. У товщій посередині треба зроби-

ти дірочку і запхати туди тоншу. Вийде бравий хрест. Тепер приміряти млинок перехрестям до середини довгої дудки між надітими на неї двома меншими. Там, де закінчився хрест, у менших дудках вирізати дірки. Протягти у хрест виструганий з дерева валок (паличку), кінці якої запхати у ці дірки. Під самим хрестом у найдовшій дудці вирізати щербину (дірку) і млинок готовий. Щоб моловся, треба ротом дмухати у той край великої дірки, де колінця немає. Млинок розмелеться і буде галасати на всі заставки. Кожне з дітей бере й дме, поки не втомиться.

Млинок на хвостівнику

З давніх-давен млинок на хвостівнику — найлюбіша забавка по всіх дворах. Гарно він виглядає і показує, куди вітер віє. Вистругують дощечку, посередині роблять отвір, з обох боків коло дірочки відступають на палець і проводять на ширину дощечки ярочок з обох боків дірочки, від якого дощечку затесу-

Якщо дитяча кімната, всупереч нашим заборонам, так часто буває майстернею і складом мотлоху, а отже, й складом матеріалу для виконання задуманих робіт, то чи не в цьому напрямі слід повернути нам пошуки? Може, дошка, картон, жменя цвяків, пилка, молоток і токарний верстат були б приємнішим подарунком, ніж гра, а вчитель праці кориснішим, ніж учитель гімнастики або гри на піаніно? Але тоді треба з дитячої кімнати вигнати лікарняну тишу, лікарняну чистоту і страх подряпати палець.

Януш Корчак

Спробуйте будь-яку гру поставити в рамки і переконаєтесь, що діти втрачають до неї ентузіазм. Навпаки, найвеселішою, найжвавішою є та гра, де максимум уяви, творчості, самостійності.

Єгор Покровський

...більша частина ігор насправді належить дитинству різних народів, демонструючи їх характер в поколіннях. Вони урізноманітнюються залежно від віку, духу часу, особливостей країни, характеру і способу життя народу.

Єгор Покровський

Ігри, що слугують саморозвитку, — загальнолюдські дитячі ігри, що є найвищим моментом остаточної підготовки дітей до майбутнього.

Єгор Покровський

ють навкіс до краю з одного боку, а тоді з іншого. Він схожий на великий справжній вітряк.

До цих крил роблять хвостівник з рівної палиці. Її зрізають з одного боку на чопик так, щоб він насилу пройшов у дірку на млинок. У хвостівнику прикручують дірку подалі від крил (щоб не зачіпалися за неї), туди вправляють великий дрючок і прив'язують його біля воріт або коло тину. Часом діти бігають з ним проти вітру, чіпляючи до нього очерет, ганчірку або квітку, чи півня з дошки чи з лубка виріжуть і приб'ють на хвостівнику. Вистругують і двоє крил та навхрест збивають і надягають на хвостівника, щоб розкішніший був і дужче крутився.

✿ Ходження гуртом

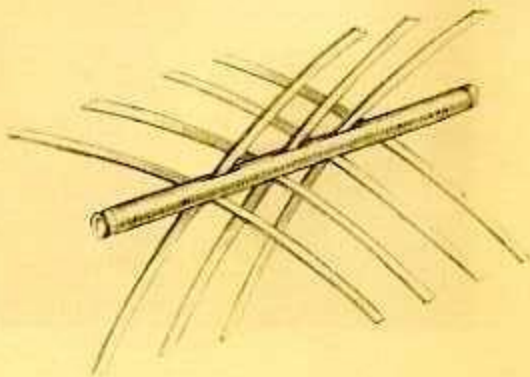
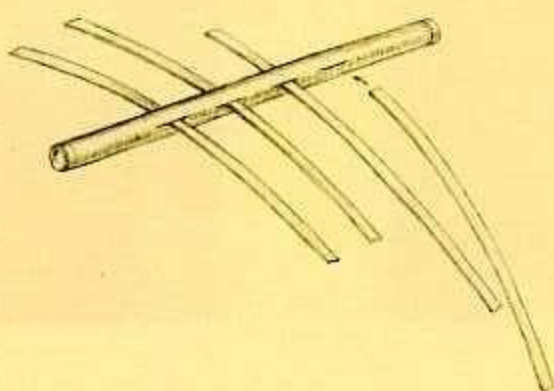
Осібний рід забави — це ходження гуртом. Тут діти міняють свої циячки, тут і хазяйські ігри: той воли свої заведе під піч з поличок коло ясел, а той олійницею робить, вироблюють баштани чи у гусей граються і т. ін. Гляди, тут і посваряться, поб'ються.

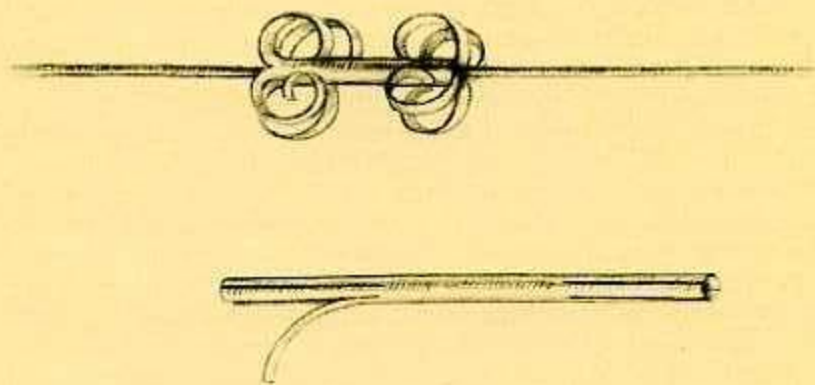
Молодших посилають старшенькі в город красти якої горюдини чи садовини, бо знають, що їх ще не битимуть, як піймають, бо пошкодують. А як не впіймають, то принесе, і тоді буде усім покуштувати. Ті, що посилають, не кажуть, що того не можна, щоб не піймали, а навпаки кажуть, що піди та нарви отам того й того та й принеси, там є багато, а ми підемо отуди та іншого чогось нарвемо, то й тобі дамо. От вони його післали, а самі ждуть. Принесе і з'їдять, а як піймають, то хазяїн догадується, що то хтось післав, старається знайти купку і розганяє її.

Зимою ті гурточки по стріхах та коло курей — горобчиків ловлять. Звичайно бавляться тим старші, але і молодші раді "тюті". І дівчата, і хлопці гуляють при купі.

✿ Млинок на воді (з очеретини)

Величеньку дудку очеретяну з обома колінцями розколюють посередині уздовж на чотири рівні частини. З очерету понаколюють широченьких рівних смужечок, а тоді закладають їх у розколини таким порядком: одну очеретину вкладають до половини дудки за першу, як закласти у щілину, то очеретинка ввійде в другу якраз на половині, тоді другу очеретину в другу щілину вкладають навхрест і так всю дудку. Млинок готовий, тільки де вода піде, дощ навесні потоками розіллється, — діти біжать з млинком на воду і кладуть його, вода біжить, зачіпається за крила, млинок меле. Але з водою гірше боротися, як з вітром, затопить часом млинка. Тоді ще роблять загату і на неї чіпляють на валкові млинок.

Млинок-павучок (з соломини)

Як є солома, діти видумують павучки-млинки. З товстої соломинки без колінця одломлять цівочку пальців у чотири уздовж. На півтора пальця або менше обидва кінці розколюють на шість або на чотири частини. Намочують, щоб було вогке, гнучке і не ламалось. Розколинки позавертають у боки. Вийде таке, як павучок. Тоді в цю соломинку встромляють тоненьку довгеньку (від колоска) стеблинку. За обидва кінці її візьмуться, дмуть губами, — то він і крутиться. Його і на воді ставлять так само, як очеретяний. Дмуть по черзі всі, хто є, щоб не перестав крутитись.

Млинок на валкові

Беруть довгу палицю, товщий кінець її застругають лопаточкою, продовбують три вугласті дірочки, четверту, верхню, трохи закруглюють і прорізують угору до самого краю. Виготовляють ще одну дощечку з такими ж трьома дірочками без четвертої, збивають дві дощечки трьома шаблями в угластих дірках. З іншої дровинячки робиться тоді валок, один кінець його затесується круглим чопиком і вкладається у круглу дірочку, на інший кінець надівають крила (чотири або шість), так само, як на хвостівнику, тільки тут їх прибивають не між собою, а до валка, тоді крутяться не крила на вітрі, а валок разом із крилами.

Якщо діти вчотирьох будують курінь — копають шматком бляхи, склом, гвіздком, забивають кілки, зв'язують їх, роблять дах із гілок, стелять мох, працюючи то напружено і мовчки, то мляво, але проектуючи поліпшення, розвиваючи подальші плани, ділячись наслідками спостережень, — це не гра, а невміла робота недосконалими знаряддями, з нестачею матеріалу, отже, малопродуктивна, але організована так, що кожний, залежно від віку, сил і вміння, докладає стільки зусиль, скільки може.

Януш Корчак

Дітям ця забавка не так цікава, як хвостівниковий млинок, то щоб було чим поцікавитися, виробляють ступи. Спочатку у ті три шаблі вдовбують такі діряві вушка (дощечки з видовбаними у них дірками на 4 кути). У найнижчому шаблі видовбується ніби ступа. Крізь дірки у тих вухах пропускається стовпець, внизу загострений, — товкач, щоб дістав до ступи. У товкач проти валка вдовбується дощечка, у валок — теж, і така завдовжки, щоб, як крутитиметься, обома кінцями зачіпала дощечку в товкачеві, як крутиться од вітру валок. Зачепить, підніме вгору, тоді спустить — товкач гупне, а тут зараз і другий кінець підхоплює і запускає, так гупає безперестанку. Часом роблять і дві, і три ступи, щоб гучніше гупало, туди насипають пісок. А ступи дітям цікаві, а особливо товкачі, як вони наввипередки підлітають і стукотять. Бідні діти й поснуть, чекаючи, коли вже ті товкачі вгамуються й стануть.

ДИТИНА
В ЧЕТВЕРТІМ
РОЦІ

Таких дітей називають “джигун”, “гульвіса”, “метунець”, “жевжик”, “шмиглик”, “четвертак”, “четвертачок”, “четверта паша”, “четверте літо”, “жируни” (“жирують капосні діти, яку куряву збили в хаті!”).

Гостинці

Гостинці царюють і тут, однак тепер уже діти розумніші й самостійніші. Не беруть будь-якого гостинця залюбки, а замовляють: мені коника, конфетика, кісника, мені квітну хусточку! А як не привозять замовлене, то плач і лемент підніметься, якимось вже треба заспокоювати, пообіцяти надалі той гостинець привезти або обдурити, що не привезли гостинців на базар чи що інше.

А після ярмарку як зберуться всі діти з гостинцями, то одне у одного вимінює, хвалиться своїми гостинцями, а часом і поб'ються.

Дитяча цікавість

Дитяча цікавість — найутішніша в цім часі. Цікавість — як де — означає красномовність, балакучість, а як де — зацікавленість чим-небудь, любов до всякого знання (допитливість). В однім і другім значенні прикладають це слово до таких дітей, що навчались балакати і люблять розпитуватися про все, часом про таке, що або старі не знають (напр. “Чого муха не падає, як по стелі лазить, а люди, навпаки, не підуть по стіні?”), або стидно про це казати (напр. “Де ви мене взяли?”). Так само і лепетливість у них проглядає скрізь, часом незв'язна, неосмислена, несклеєна.

Од цікавості дитини велика радість батькам і навіть чужим людям. Вона про все питає чи сама розкаже і зажуритися не дасть. Часом заглядають діти у будучину і порівнюють: чи тепер їм краще, чи краще буде, як виростуть. Всякі випадки у селі й у родині, про які говорять старші, вони трактують по-своєму. Їх цікавить, чи світ великий, чи скоро його можна обійти, чого сонце увечері на землю сідає. Про це питають дорослих, а те, що почують,— комбінують по-своєму. Цікаво малечі, чи світ

великий і чи можна його обійти попід небом, чого сонце ввечері на землю сідає, а рано встає і людей будить. Ці питання задають вони і одноліткам, і старшим.

Часом батьки чи хтось із дорослих химерно вдовольняють дитячу цікавість. Наприклад, дитина питає, чом не можна у піст пити молока, а мати відповість: "На вербу (дуба) полізли молоко і сир". — "А коли ж вони злізуть?" — "На Петра". А як кличуть розговлятися, то кажуть: "Ідіть, вже молоко з дуба зішло!" і "мандрикою" зозуля вдалася".

Ще кажуть: "Не питай, бо старий будеш". Або: "Не їж!" — "Чом?" — питає дитина. — "Бозя битиме". — "А вона бачить?" — "Бачить". От не раз діти виколупують очі в парсун на образах. Немало є толкувань, вигаданих самими дітьми. Недаремно вони псують образи, недаремно йдуть шукати місця, де небо опирається об землю.

Як граються молодші зі старшими, то можна почути таке:

"Чи лелека на вербі сідає?" — "Ні."

"А вбивать її ж не можна!"

"Я хотів би лелекою бути!"

"А я б орлом, бо й орла не вбивають. А ти, Микито, чим?"

"Я б маленьким все й бути хотів!"

Є, правда, діти — мовчуни. Воно щось собі усе на умі тримає і до всього докопується. Часом як і прорветься у нього яка мова, то не пуста. Як не зміниться з роками, то така людина що не скаже, хоч і зрідка, то або смішне без краю — а саме не усміхнеться — або щось колюче дуже, як де треба, або розумне скаже. Таке все других коло себе має і за собою веде, а не само коло других тулиться і за другими в житті бредє, часом не питаючись і броду. Тим-то, хоч і не дуже воно забавне в хаті, отаке мовчазне, а не додає туги, а заставляє жити надією, що з нього буде щось непросте, що воно щось видумає, коли все так замислюється.

І цікавість, і мовчазність проглядається в дітей цього віку скрізь. У простій буденній чи святковій розмові, в іграх, забавах, цяцьках, куди б його не взяти, кожне йде своїм шляхом. Є, правда, і середина між цими двома натурами.

Провини і покарання.

Дитяча влада

У чотири роки деякі сміливці вже верховодять над іншими (бо старші вже стидяться, а менші не посміють) і при купанню, і коло горобців, і коло кражі по городах та садках; це стрімкий народ до всього. Є й такі, що ні тучі не бояться, ні грому.

В цьому віці дітей уже карають за провини. Раніше у дитини не було таких провин, щоб треба було її провчити. Хоча їх часто б'ють матері, няньки, але більш зі злості, що не розуміє, а вчиняє якусь неприємність, чи спати не дає, чи що. Але так робити не годиться дитині до року, бо воно ще не розуміє, за що його карають. Є, правда, такі матері і няньки, що навмисне вскубнуть дитину, щоб заплакала, та щоб не йти на роботу.

У другому році дитина вже сама глядиться, щоб не втрапити в шкоду. Вже й пристрашку дають дитині, і як не очкурцем за провини, то хворостою, а часом і ганчіркою. Шкоди і провини бувають всякі. Там удряпне меншеньке і те плаче, там ногою миску пхне, там укине в кухоль ложку. Треба провчити. То й не диво, що ганчіркою вдарить мати; але зараз же і пошкодує та приголубить. Часто один ударить, а інший пригортає зараз.

Чого тільки не бачив я на самому лише небі! Хмарний світ був переповнений велетнями і пророками. Велетні і пророки невпинно змагались у битвах, і дитяча дума моя не приймала їх, впадаючи в смуток. Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь — в дубовій, вербовій корі, в старих пенях, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах. На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, повків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп. Все жило в моїх очах двоїстим життям, все кликало на порівняння, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене й пережите.

Олександр Довженко

* Мандрика — коржик із тіста й сиру.

О. Довженко. Автоілюстрація до повісті "Зачарована Десна"

*Родина Чирки Сергія Трохимовича
із м. Переяслав на Лівобережній
Київщині. Фото кінця 1920-х рр.
Фрагмент*

Буває, що дитина раптом
стає тихою, покірною і ніжною.
Дорослі знають: "Очевидно,
мас щось на совісті". Часто
цій дивній зміні передують буря
почуттів, плач у подушку, каїття
й урочиста клятва. Буває,
ми готові вибачити, щоб тільки
дістати запевнення —
ой, не гарантію, — ілюзію,
що вигівки не повторяться.
"Іншим я не стану.
Я не можу обивити".
Не впертість, а чесність
диктує ці слова.

Януш Корчак

*К. Трутовський. Дівчина
з гарбузом*

В цьому віці ще не дуже карають, раз удариш отаку дитину, а серце заболить згодом, і шкода стане.

У третьому році уміє вже дитина уникнути покарання, тому не б'ють так дуже. В четвертому році інша річ: тепер воно уже у колодочки вбілося, тому хоч і менше що пошкодить, а виб'ють його, чом не приглядів. Правда, ці метунці тільки побачать кого здала, зараз і тікають, бо якби не втекло, не минулося б йому, а так — то й минеться. Страх як не подобається дитина з ягнячою душею. Винне чи невинне, стоїть і мусиш бити. Друге б втекло, а ти ідеши до нього з дубцем, думаєш, що втече, а воно стоїть, то мусиш вдарити, бо інакше в дурнях зостанешся. Таке вже вдається. Є батьки, що як скаже твердо "йди сюди!", а сам з дубцем стоїть, то дитина од усіх тікає, а до його йде. Проте є такі метунці, що від березової каші дремене навтьоки, є й такі, що не прийде й ночувати у хату, надвір і їсти нести треба, і матерям доводиться просити, та й то не йде у хату ніяк, аж батько ніби десь поїде чи засне, тоді воно верне у хату. І по сусідах утікає, і хліба просить у їх, а до батька злого не повернеться ніяк. Воно уміє собі і наоднімать хліба у менших, а у хату не на-вертається. Так само і дівчатка по кутках тікають через провину, та ще хитріше якомось вигадують, як прожити, а як зненавидить подвір'я, то й не вдержиш, як і підросе.

Невідомо, як колись з деревами дітьми поводитися батьки, а тепер всяке буває. Либонь колись, то на їх і не вважали, кажуть, кавунів ніхто й не стеріг і батькам не гріх було з баштана чужого кавуна зірвати, аби на віз не брав, а в мішок можна було брати і вдень. Так само і грядки ніколи не городились, можна було й огірка зірвати, і цибульку; за шкоду це не вважалося, а особливо для дітей. А тепер сердитися, як воно на своєму городі яку потолоч зробити. Стидовище! І на горох не пускають, і як упіймають, то ще й наб'ють і позивають. Так само й садовини не шкодували так, як тепер, а це ж така лакомина дітям.

Тому і діти перше більше на свободі жили. Одначе і тепер вже схаменулися трохи люди, покинули ту бійку. Виби́й дитину, а завтра воно знов у тій самій шкоді; ти йому скільки не кажи, що горобців не деріть, бо голови поскручуєте собі, набий візьми, а вони чуть світ вже тобі на бантинах сидять. Їх лякають од гороху і од городів гадюкою, "залізну бабу" їм розказують. Це помагає трохи, доки самі зрозуміють, що шкода.

Оце горобців хлопці деруть: гляди, увійде у хату чоловік і почне з доброго дива розказувати про урядника, що прийде колись на тиждень і буде всіх дерунів до царя на постій забирати, бо горобії — то царська птиця, її дерти не можна, і штани і спідниці заберуть, та й батькам урок. Ось і сход мов буде. Діти чують і собі на вус мотають, збігаються і одне одному й шепне, та не йдуть з тиждень у клуню, роблять курінь і баштан і там собі гніздяться, поки розвідають, що це брехня. Інакше натура цієї не вдержиш ні од чого. Ти її у двері, а вона назад; на те вони й діти, щоб деревами бути.

За те, що в своїх дражніннях та забавках попів, євреїв, панів, циган, москалів дражнять, це не провинна, а їх невинна річ і забавка. Ніхто не зважає, що вони одне одного продражнюють. Правда, ніхто не учить їх цьому, а вони самі похвачують одо другого. А вже казкам, пісням і всяким віршам батьки, матері й баби прямо-таки навчають і радіють, як ті запам'ятають скоро.

Є діти, що живуть собі як "одірванці", наче батька й неньки не мають, нікого не глядяться і не тримаються. Цей собі всюди щось урве, це натура хоч грубі, але добрі і правду тримають, їх найвидніше в цей час. Таких може звести з розуму людина, до котрої прилипнуть, бо воно як повірить, то повірить,

а як ні, — то й ні. Саме собою поверта: йому розуму свого не вставиш і способу не добереш.

Є діти, особливо мовчуни, що скоро усе розуміють; вони як зроблять шкоду, то їх не б'ють, бо знають, що вони більше так не зроблять! Трапляються серед дорослих такі, що не вміють сердитися на дітей. Такий і хазяйство глядить, і не товчється дуже, рівний все і веселий. Діти коло нього все туляться, а він їх і до роботи залучає, і співати навчає, і все з ними жартує.

У четвертім році дитина ніби каже: "Ось, мов, яке я, трудно вже мене перемінить". Є й такі натури, що ніяк не розпізнаєш, яке воно буде: чи зле, чи добре, чи проворне, чи м'яке. Такі вони і в житті будуть: де йому треба — підбіжить, де не хоче — сяде.

Оповідання про те, як Фортик ходив до Панаса у Київ на науку

Д-ка баба розказує про внучатко своє, про заброду свого. Він тепер уже жонатий і таки вчений добре. У неї дочка була замужем за паном, та діти свої до баби оддавала: як одлучить, так одвозить до бабусі. Та бабуся раділа їм і доглядала їх.

А в баби сеї та був син одинак і дуже вдарявся у далеку хуру, чумакував спершу, під сіль і під рибу ходив, а потім багато скуповував усякого базарю дерев'яного та шкур. На всіх ярмарках бував. А довго нежонатий був і дуже любив племінників своїх, що в бабусі жили. Дітки сі з двох рік і аж поки й у школу оддавати, усе були в бабусі (а батько їх уже одного оддав аж у Київ на науку). І хоч і з школи прийде той, то все і сей у бабусі жив, і ті меншенькі од його усі тут були. Вона їм і рідніша од матері була, а батька таки цуралася геть як чужого. Любили і сього дядька добре, бо він їх любив і гостинці привозив: чи й ріжків, чи й картузка, чи й на штанці понабира їм. Од мужичих вони не одрізнялись; тільки по тому упізнаєш, що то не зовсім прості діти, що штаненятка не на очкур держали, а через плічко підтяжечкою. Ото й усе. А картузки хоч і поводитись у більшеньких, то більше дома на свята вони сховані були, а у будень, то як маківочки білими головами світять. Сонця та загару не боялись.

Раз та якось син її привіз з ярмарків картузка, що схований був десь у бабусі, та ще й чемерчиночку не старшому, а меншому Фортикові, бо сей не балувався так і глядів усячини на собі — привіз та й каже: "От тепер ти зовсім як ученик, як Панасик". А Панасик уже у Києві вчився. "Ще тобі чиравички як куплю, так тоді тебе у Київ хай везуть!"

От воно і жде бідне того часу. Завіз до двору йому хтось з рідні й черевички — а саме гості були! Наділо воно черевички та й каже: "Оце я, бабусю, до Панаса у Київ піду, бо вже все у мене є!" — "Аякже, Фортику, синку, підеш", — сказала баба на се, вважаючи, як на щось справжнє, аби з дитини позабавитись. От і гості чують теї пісні, що той у Київ збирається, і не вважають на се, як на щось справжнє, бо ще 4 годки прошлої осені минуло. А він це у голові своїй тримає.

Нагулялися гості і під вечір роз'їхались. Баба й ухватила за голову: "А де ж це Фортичок наш?" Питають у старшенького і чужих дітей цілу презву, ніхто не знав та не бачив. "Ох де ж це він?" — усі у сусідів питають. А це біжить кацап парою коней і будкою. "Чи не бачили отакої й отакої дитини?" — питають. "На Київ пашов, — одказав той, — хател я ево на повозку к себе взять, а он, хахльонек прямої, заупрямілса і разкрічалса: "Я, гаворіт, до Панаса у Київ учитись". Аж возле Калинівки я ево відав!"

Виховання і тут, як і скрізь, є тільки підготовкою до самовиховання, і якщо виховання було добре, то самовиховання тринатиме все життя.

Дитина може отримати в спадщину щасливу й сильну нервову організацію, яка могутньо сприятиме набуттю знань...

Костянтин Ушинський

Хлопчик із с. Богоушкова Слобода на Черкащині. Фото початку 1920-х рр. Фрагмент

І. Іжакевич. Мама йде! 1907

Агафія Микитенко з дитиною
із с. Позняки, Лівобережна
Київщина. Фото 1923 р.

Баба од полу та бігом у Калинівку біжить та гукає, а з дому уже скрізь пішов слух, що дитина зайшла десь Мар'янина. Бігають уже кіньми по вулицях, опитують дитину, Фортика. Усі його знають на цілу слободу і бідкаються. Одна баба біжить (а вже сонце ховається) і гукає: "Фортику! оце я!" Прибігла й у Калинівку, і під міст забігала, не чути, не видно дитини. Вибилась з моці й голосу вже не подає, охрипла; дороги вже не стало і тільки стежечки у пашні пішли. Побігла баба серед неї. Чує плач дитячий, а не розбере, де. Вибігла на горбочок, аж дитина звернула на толоку і перед неї звір якийсь, поночі не видно. Не дивиться баба на звіра, а прожогом до дитини і хапає її назад. Бігла б, коли ж звірюка наближається, а як стане — і звір стане! Тепер сей Фортик сам розказує, що йому той звір не давав йти далі, бо як почне уперед, то він проти його стане і кричить, що той ходу не дає йому, а як стане, то звір і сяде та й пасе його. Аж поки й стемніло. А який звір, незвісно, бо й баба сама не роздивилась поночі і так довго тюпала, поки вийшла на битую дорогу.

Та й тепер баба Фортикові все розказує, як той до "Опанасика у Київ на навуку ходив". А що клопоту мала з старшеньким, бо гірший і лукавіший був, та сього так не згадує, як сей Фортик один раз та навік утямки їй дався, бо був собі тихий і не пустуватий.

Обов'язки і можливості

Уже воно свиням увірве, і пити принесе курям з діжки, і хату поглядить. Чи й у поле взяти, то скоту поглядить, якийсь раз там заверне, і дитину приколише, і приспіва, і погойда, і забавить. Хоча це все недовго. До цього звикнути треба, хоча в нужді і няньчить бідне цілий день. Зате ж як одірветься, то одгуляє своє.

Звичай хатні усі знає. Як плаче чого, то вже соромлять: "Здорове здоровило" або кепкують: "Цить, не плач, дам калач, медом помажу, тобі покажу, сама з'їм".

Дитячий одяг

Одягають в цьому віці хлопцям уже штани, шапку, бриль і сорочку.

Дівчатам — спідницю, сорочку, хусточку, квітки.

Образки з життя малих дітей

* * *

Пообідали всі і кавун порізали. Явдя за скибку і з хати побігла десь! Через якийсь час прибігла знову, насіння з торбини насипала у пазушку і знов утікла. Вже аж уночі з'явилась.

- Де ти була?
- Гуляла.
- А насіння та кавун кому давала?
- Дітям!
- А вони ж тобі що?
- Ріжків дали.
- Тим-то й тебе сидня не бере.

Набрала дівчинка води в рот і прискає нею по хаті, а їй кажуть: "Сміх, сміх, сміх". То вона роземіється і випустить воду.

Було, наші батько, як ріжуть за обідом хліб, то дають краєць хліба хлопчикові років п'яти і кажуть: "Оце тобі, щоб кравцювати вчився", а як дівчинці — то щоб за кравця пішла.

«Терешків Царюків хлопчик — химерна дитина! Умерла мати, а воно ще малясіньке зосталось. Так ото його батько з мозючка і вигодував. Розказує Терешко, як він його забавляє: "Оце кричить на всю хату, то я тихенько прийду до його та: "Ромо, ти не дуже кричиш, я дужче од тебе, ось слухай". То воно ще дужче. "О! Оце й ти, Ромко, добре кричиш, ану ще!" — от воно й замовкне.

Цей Терешко Царюк щасливо проживе; ніяк не вміє сердитися і діти не розсердять його ніколи. А до того і хазайство він глядить, не товчється дуже, у велике хазайство не заходить. Я його й питав, чом не хоче дужче багатіти, с ж на чому? "Всього,— каже,— на той світ не забери". І він собі рівний все та веселий. Діти його всі коло нього все труться.

Є у його Ківасик, найменший. От тільки я ввійду: "Ану, Ківасику, заспівай!" От він зараз разів п'ять і одчитає: "Стром бом-бом, стром мама!" і не засміється. А як часом розплачється через щось, то батько: "Ану заспівай краєць, а то ти плачеш погано!" — То він перестане плакати і співає.

А більшенький трошки, Мелекошко (Мелетій), той усе співає: "Підпадьом, підпадьом!" Цей уже сердитий взявся і недоторканий: чуть що — уже й паца ногами. То Терешко до нього: "Якби ти, сину, трішки голосніше закричав, я б похвалив тебе, ану дужченько". То Мелекінчик: "Не хочу" і замовк. Якось раз стоять усі діти у кузні, коло нього одрубок залізяки гарячої впав на землю, Мелекінчик вхопив у руку, попик пальця та закричав; а батько, сміючись: "А, сину, гаряченьке! Покинути було, як пекло, чого ж ти держав його?" — "Ні!" — "Ну не плач же!" — Той все-таки плаче. Вхожу я, а батько: "А ось у мене Мелекошко плаче, як хочете почути, попросіть, він і дужче вміє!" — "Не хочу!" — "Ну, як знаєш!"

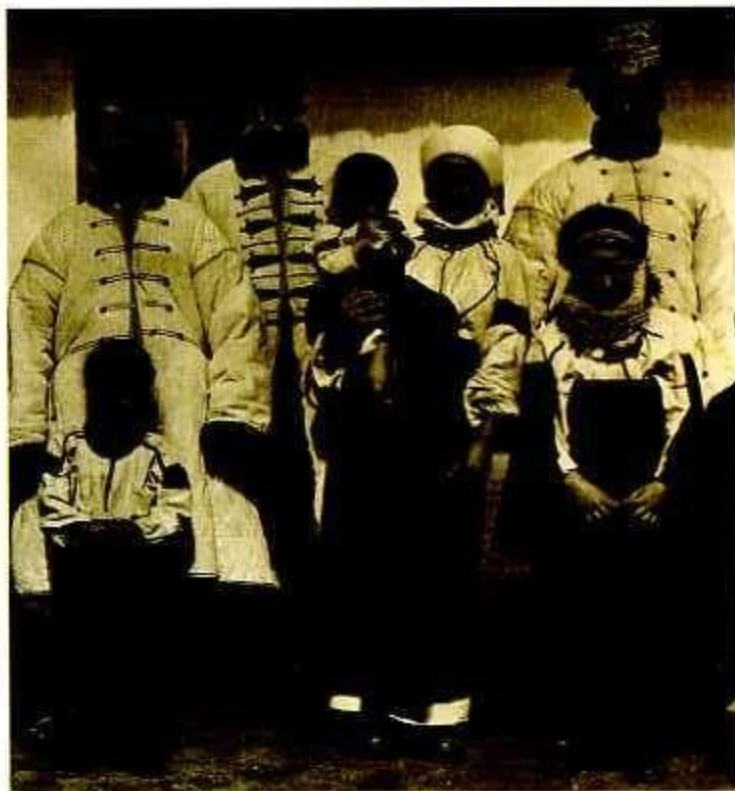
То я зараз їх звезду усіх, і вони мені співають, той своєї, а той своєї. А й зроду вони не биті. Такий характер у нього — вміє-таки з дітьми обійтись!

Іва Риштіняк, і той уміє, але не так; він таки сердиться часом на дітей, а той і не здвигнеться, і смішками забавить зразу, а гірше й не лякає, як ото: "Я тебе до Каваценків, Ківасику, однесу на час, хай же вони тебе поглядять трохи, ти вже мені набрид!" Воно й замовкне зараз».

Родина Миколи та Насті Трибінських із с. Коврай на Черкащині. Фото 1918 р.

Родина Кравчука із с. Тишківці на Івано-Франківщині. Фрагмент фото Володимира Шухевича. 1890

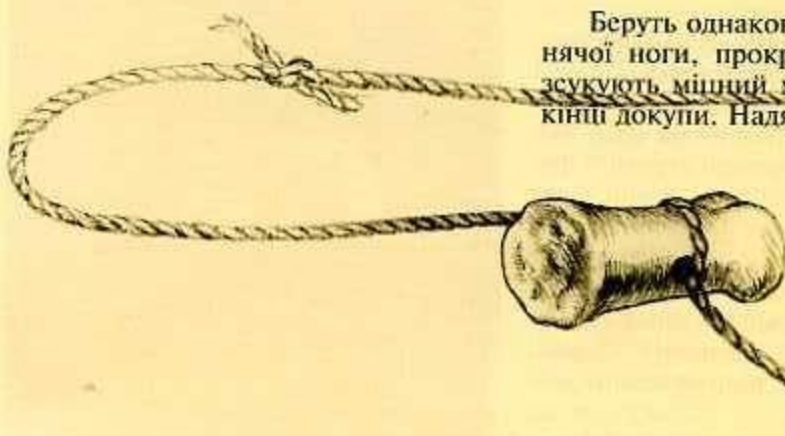
Забавки та іграшки

Походження естетичного
почуття і його прояви —
в природі.

Ромен Роллан

Вуркало чи вуркотьоло (з свинячої чи баранячої кісточки)

Беруть однакову з обох кінців кісточку з баранячої або свинячої ноги, прокручують посередині дірку. З вовняної пряжі зсукують міцний мотузок, протягують у дірку двічі і зв'язують кінці докупи. Надягають ці петлі на пальці і обертають вуркало, потягуючи мотузок, щоб він то закручувався трохи не до пальців, то розкручувався, то скоріш, то повагом. Воно все куркає — вур-вур-вур — на всю хату. Для цієї забавки годиться також великий круглий гудзик. Дітей малих цією забавкою відволікають, щоб не плакали, а старші самі вже нею забавляються. Часом дитина і язиком мотузку торкає, як вуркало вурчить. То тоді аж дрижаки по всьому тілі проймають.

Вуркало-гудок (з дерева)

Беруть довге пужално (ціпок), вистругують гладеньку дощечку з соснини в піваршина* довжиною, шириною два—три пальці, товщиною, як соломина. На ній з краю роблять дірочку, міцним мотузком зв'язують з пужалном і вертять дощечкою, щоб дужче вурчало. Горобців ним можна відгонити на паші.

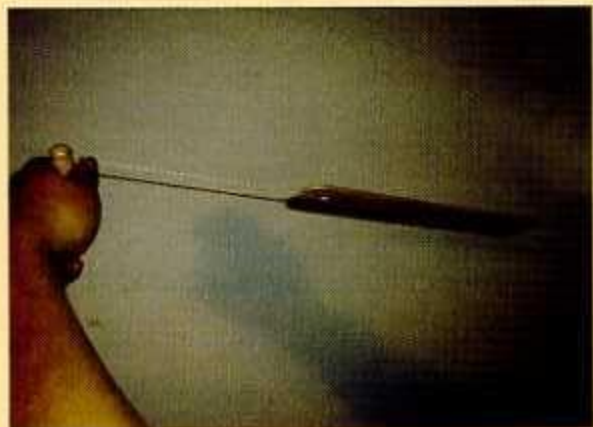
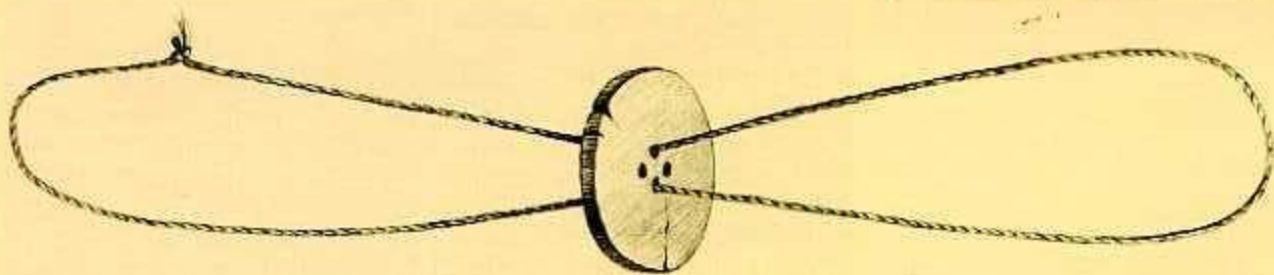

* Аршин — міра довжини;
дорівнювала 71,12 см.

Головна помилка, коли
бажають, щоб дитина зробила
зусилля з простого почуття
обов'язку, з простої шани
до якоїсь абстрактної
дисципліни, в тому,
що при цьому цілком забувають:
дитина ще не доросла людина
і в неї зовсім інші цінності,
ніж у дорослих.

Жан-Жак Руссо

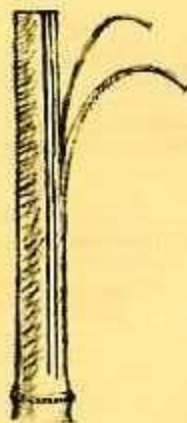
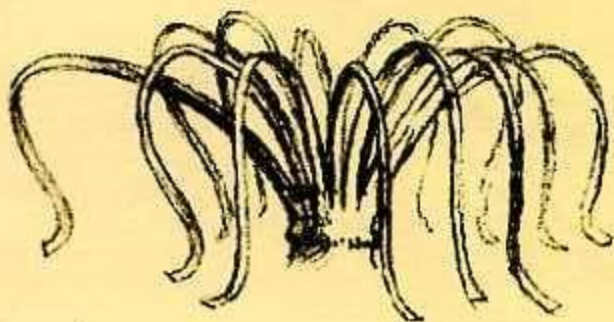

★ Павучок

Вибирають таку товсту соломину, щоб від колінця йшла за пірцем. (Пірце не повинно бути зламаним). Одріжуть соломинку від колінця на палець, а туди, де пірце, відступають якнайдалі. З широкого краю розколюють соломину начетверо, трохи вище колінця. Лівою рукою притримують довшу стеблину, а правою — то вперед, то назад посувають по стебліні пірцем. Розколини то зійдуться, то розтуляться і хапають кого-небудь за носа або за язика. Сміливі не бояться, бо воно не боляче, а бо-язкі тікають.

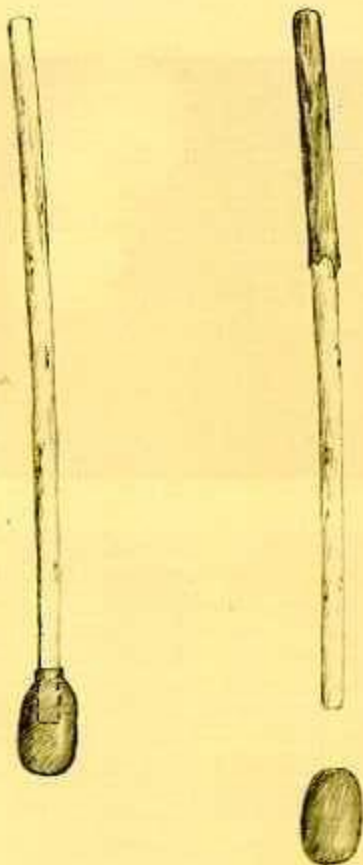
Для дітей гра — то і робота,
і добро, й обов'язок, і життєвий
ідеал. Той, хто вимагає
від дитини робочого зусилля,
побудованого на чомусь
іншому, ніж на грі, чинить,
як той шаленець, що з весни
трясе яблуню, аби мати яблука:
мало того, що не буде яблук,
то він ще й пліт обтрусить,
і яблуня нічого не вродить.

Жан-Жак Руссо

★ Павучок з вистрибом (із соломи)

Вибирають товсту соломинку з колінцем, розрізують вздовж, не доходячи до нього, на тоненькі пластинки, тоді намочують їх і загинають так, як у павука ноги. Спершу коло колінця широко розставляють, аж вгору позагинають: з половини назад позаломлюють всередину, а на краях знову на боки поодвертають та пустять на лаву або на землю. Котресь із дітей подує на нього, а він — стриб, стриб. Дужче дмуть, то частіш і далі підстрибує він. Маленькі діти часом лякаються. А як всі почнуть дмухати під нього, то він і місця собі не знайде, так стрибає.

★ Швигалка

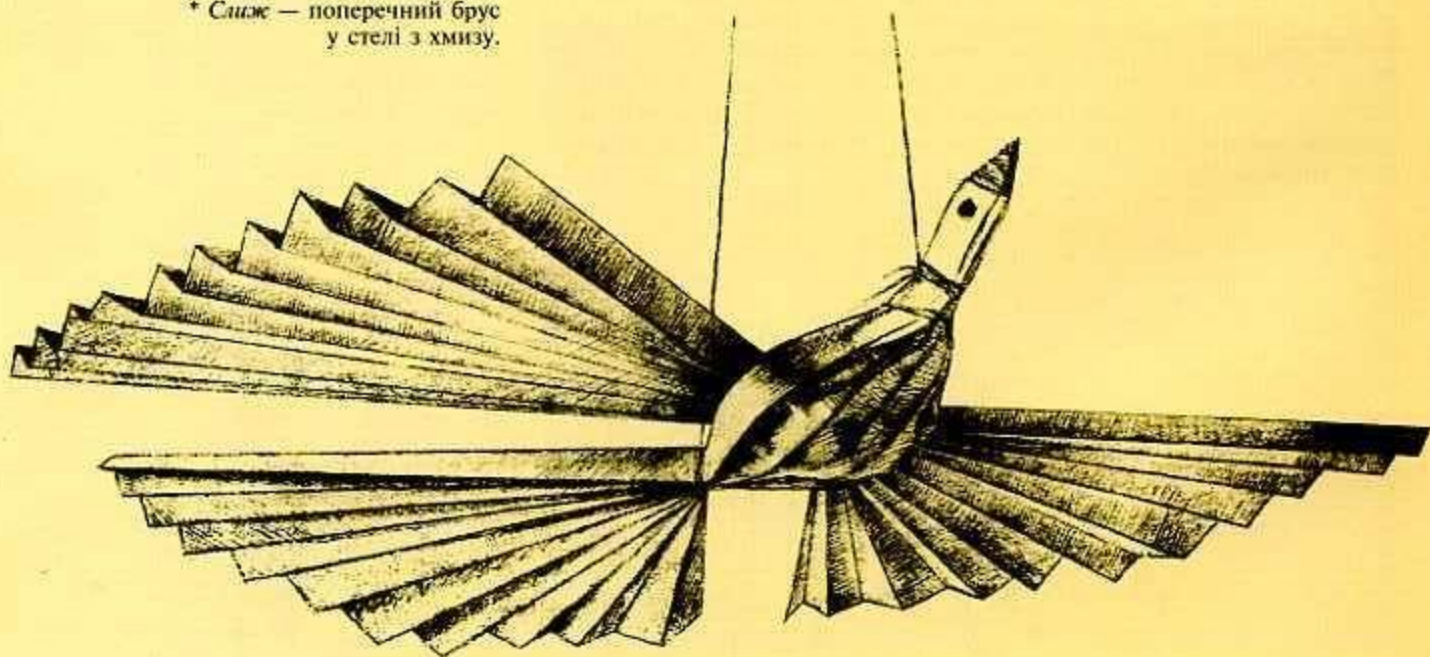
На кінець товстої палиці наліплюють кульку із смоли і по черзі кидають її вгору — хто вище або хто далі. Всяк собі хоче кращим бути.

★ Голуби

Голуби роблять і хлопці, і дівчата: хлопці з дерева, з лубчиків їх ножиками вистругують, а дівчата з паперу або з краму якого майструють. Голову роблять з тіста, з воску або з глини.

Хлопці, як зроблять голуба, то носяться з ним довго, поки й понівечиться. Інколи й у хату віддадуть, поверх хреста його примістять. Дівчата тішаються ним якийсь час і наперед вже знають, що він буде на стелі прибитий, на тому слижикові*, що найближчий до ікон і увесь унизаний голубами, а сусідній уквітчаний сухоцвітом, а на прогалинах по стелі (або й на слижі)*, між голубами, квітки з паперу мальованого, зірки тощо. Як на слижі ніяк поприбивати голубів, то нитку перед образами проведуть гойдалкою і на ній голубів насаджають. Голуба найлегше з паперу чи з перкаліни робити. Для цього листок у

* Слиж — поперечний брус у стелі з хмизу.

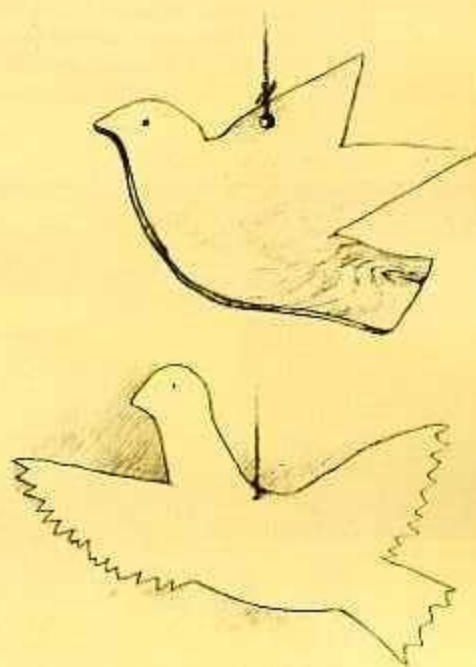

складки складають, де голівці бути, — зв'язують ниточкою, а хвостик і середину розпускають якнайдужче, ніжки з дротинки і крильця попригуплюють — голуб готовий. Добирають рябого чи попелястого мальованого паперу з цукерок абошо.

Ральце

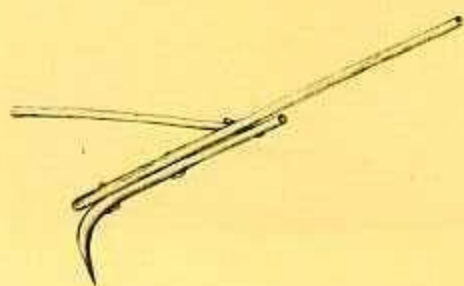
Діти що де побачать — усячину й собі переймають. Бачать, як граблями громадають сіно, лопатами копають, відрами воду несуть, орють плугами й іншого багато. От вони й собі і граблі, і відра, й лопати, й плужки пороблять. Відро або діжку, як треба швидко, з огірка-жовтяка виробляють і граються ним. Як нема іншого матеріалу, то й картопля напотові.

Найулюбленіша ж забавка — це ральце. Як роблять його діти, то обов'язково так, щоб воно було геть-чисто таке, як справжнє. З довгої і товстої лозини виробляють стебло, у товщі його кінці продовжують дірки, одну — з самого краю, другу од неї десь на п'ядь, а третю од другої ще трошки далі. Дірки довгасті вздовж стебла. До цих дірок приміряються дві товстенські дощечки так, щоб увійшли в них, завдовжки хоч і з піваршина. Звуться вони стовпами. З одного краю стовпа зарубки, щоб він не пролазив далі у дірку, а з іншого він трохи заструганий, тонший. До стебла роблять зубок (або зуб), завтовшки як стебло або й товщий, і в зубку прокручують такі самі дірки, як у стеблі. Крізь дірки прошиляють обидва стовпи аж у стебло і там їх приплішують добре, а у третю дірку, що скраю, уже через стебло у зубок пропускають ручку і тут заплішують. Рало готове, діти беруться за стебло і везуть, а один держиться за ручку, щоб рало як слід у землю йшло. Як треба, щоб глибше йшло в землю, стебло на стовпах піднімають вище, а як мілкіше орють, то опускають. Щоб скибу робило рало, до стебла з правого боку прибивають дощечку, а коло ручки одводять далі на тиблі. От вона й землю кладе набік. Щоб легше у землі йшло рало, зубок загострюється і коло переднього стовпа до стебла приставляється жабка — на три кути дощечка. Одним кутом вона ставиться вперед, а стеблом і зубком стискується, через те й не впаде.

Перш за все — праця, невинна хліборобська праця українців, що споконвіку давала змогу годувати і свій народ, і близьких сусідів, і далекі народи. Специфіка селянської роботи вимагає, щоб діти стояли якнайближче до природи.

Софія Русова

Зимові забави

Гімнастичний метод
малосимпатичний учням
молодших класів своїм
педантизмом, суворою,
незвичною для них
витриманістю і, зрештою,
непосильними вправами, якими
легко не лише надокучити
дитині, а й зашкодити їй.

Егор Покровський

 Ковзанка

Тільки трошки попримерзало в калюжах або на ставу чи на річці — діти всі там. Люблять по льоду бігати. Розженеться котре, поставить одну ногу вперед та й сунеться по льоду.

Як вітер є, то ще розпережеться й розставить поли, щоб за вітром далі і швидше заїхати. Як близько немає води, то в морози і землю в балочці прочовгають чобітьми, аж дістануть до криги, що в землі. Тоді по кризі цій і ковзаються.

Часом одне з одного боку стане, а друге — з другого. Розженуться назустріч один одному, схопляться за плечі і закрутяться. Це добре вдається на великому льоду. Що чоботам лихо — нічого.

Ковзани

Панські діти по льоду ковзаються на купованих ковзанах так швидко, що й конем не добіжиш. А прості, людські діти дивляться на них та й собі з деревини вирубують ковзани по своєму чоботові і бляшкою або якоюсь залізячкою підбивають знизу. А часом і непідковані човгають. Спершу вчаться на одному, а тоді вже й на двох. Немає зроблених ковзанів — беруть тріску або якусь дощечку, стануть чоботом на неї та й ковзаються по кризі. Цю забавку школярі перейняли від учителів.

Жодний з народів так широко не любив і не цінував так високо в справі виховання різноманітну гру, як давні греки.

Громак

Добре спускатися з гори санчатами, але не завжди вони наготові. Громак зробити легше і деревини не треба шукати.

Пішов на лід, вирубав велику крижину, обкруглив її, вицюкав у ній ямку, щоб було де сісти, продірявив дірку скраєчку для мотузки, та й катайся, поки крижина не розтане або не розіб'ється.

Як немає товстої криги, тільки сніг, і кортить кататися, — діти йдуть у загородку до кізяків. Із них можна виліпити громак, тільки треба поливати його водою. Він і надійніший, і міцніший.

Або беруть ночви, наливають води й кидають у неї з коротшого боку два кінці мотузки.

На ранок вода замерзла і громак готовий, ще й з мотузкою. На громакові, правда, важче стернувати, як на санчатах.

Вона стояла у них на одному щаблі з розумовою і містешкою освітою, була шляхом до прекрасного, оскільки вимагала вишуканої співмірності, володіння собою, вправності тіла.

Егор Покровський

Громак-свиня

З криги роблять плоскі продовговаті санчата з довгастим носом спереду. За нього зачіпляють мотузку і спускаються тим громаком з гори. Кажуть, стернувати на ньому легше, як спускається з гори.

❁ Сніжки

Діти ліплять сніжки, скільки в руки захватять мокрого снігу, а тоді жбурляють. Коло школи найшвидше в сніжки граються. Ця гра десь тут наче й виросла.

Гринджоли

Щоб спускатись з гори, треба мати громака або маленькі саночки — маленьку подобу великих саней. Та не всякий батько таке змайструє.

...дитячість, до якої були здатні в дорілому віці такі люди, як Шекспір, Ньютон або Сократ... Ця мудра дитячість саме й полягає в повсякчасній готовності душі розв'язувати, і розв'язувати широко і з захопленням, найважливіші питання життя. Якщо людина ...перестала бути дитиною, вона перестала бути і людиною... Душа вічно дивиться на світ тими самими дитячими допитливими очима... Вона готова... по-давньому палко прийняти всяке нове переконання, якщо усвідомлює його істину... Вічно не старіюча дитячість душі є найглибшою основою справжнього самовиховання людини й виховання дітей.

Костянтин Ушинський

Г. Головки. Морозний день. 1898

Шукають дві дощечки шириною піваршина, а довжиною аршин. Затискають їх з одного боку на косину (під кутом) і кількома шаблями збивають до купи, середній нижче забивають, щоб краще триматись, як сісти у ці гринджоли.

Мови на селі. Везуть саночки порожні. Піп: "Ануге, підвезіть лиш і мене". Взяв і сів на ті саночки, чоловіки везуть по морозі, а далі бігом, бо холодно таки було добре...

А люди дивляться: "Ото наші батюшка не допускалися маленьким, то хай тепер надолужать!"

Піп: "А мене таки не дуже балували малим, то я тепер своїх балую. Наробив саночок, хоть возьтєся!"

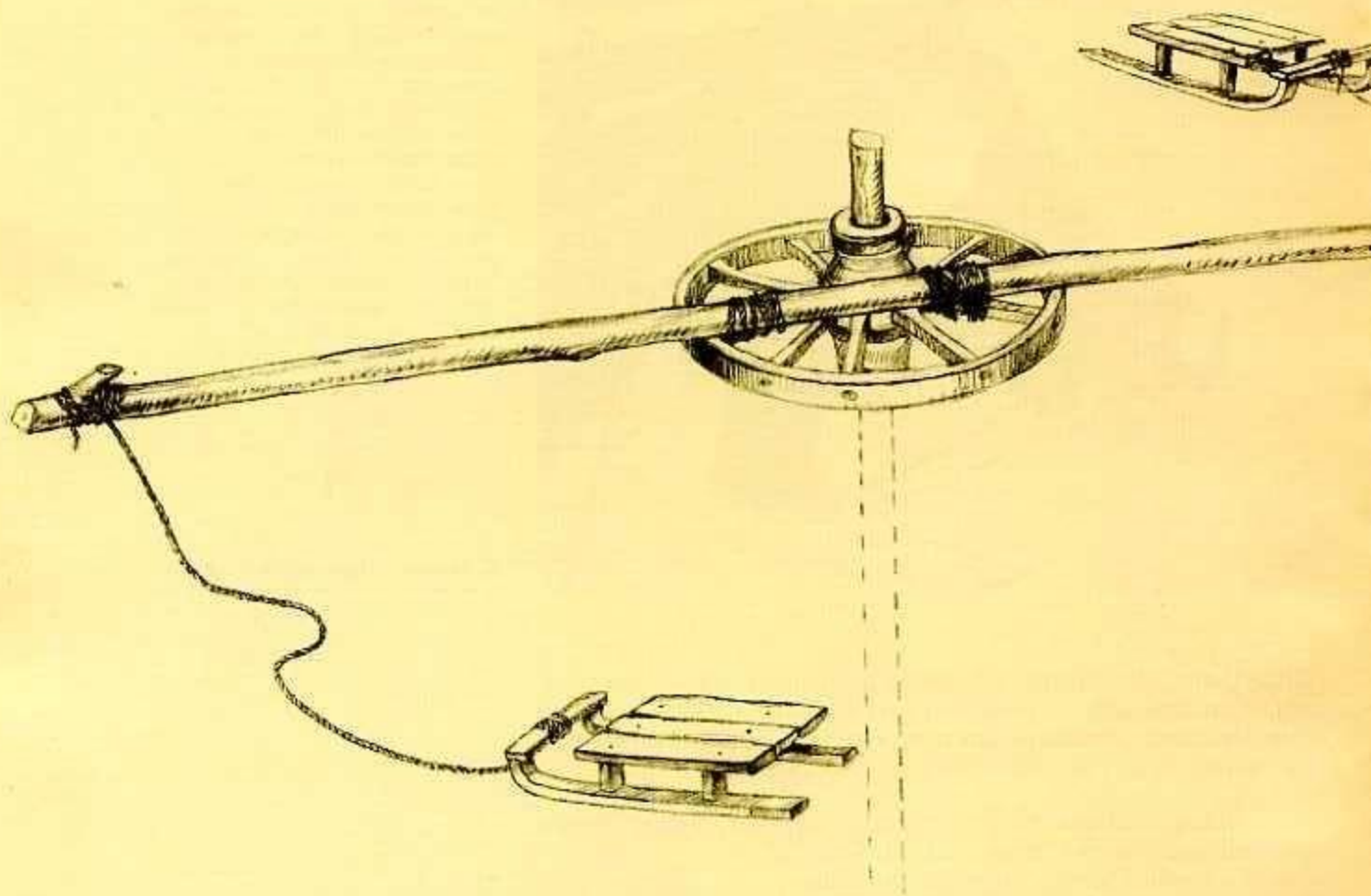
Не можна не догуляти свого часу!

Крутилка

Як гарна зима стоїть, мороз і тихо, збираються хлопці, на ставку прорубують ополонку, забивають у дно кілок такий, щоб колесо з воза на ньому трималося і крутилося.

Коли кілок добре замерзне, кругом нього обсіпають лід землею або піском і трошки покріплять водою, щоб примерз-

ло і вітер не поносить,— все це для того, щоб не падати, коли колесо крутити доведеться. На самих спицях через усе колесо прив'язують міцно дрючок — “вирло”. А до кінця того вирла прив'язують саночки.

Коли крутять колесо, саночки бігають навкруги колеса, бо прив'язані до дрючка. Щоб легше було крутити, кілька дрючків затикають у колесо.

На саночки сідають по двоє-троє. Одні крутять, другі їдуть, треті чекають.

На святки ця забавка найлюбіша. На “крутилку” їдуть і старі, й малі, й чоловіки, і жінки. Малі діти малу крутилочку собі роблять, як цяцьку.

☀ Баба зі снігу

Є кам'яні баби, що по шляху стоять. Кажуть, ще за гайдамаччини їх нашоє встановили. Часом одна каменюка стоїть, виду ніякого на ній немає, а кажуть "баба". А діти виліплюють бабу зі снігу, як його багато, він м'який, на ноги береться і ліпиться добре. Діти кожне собі чоботом суне купу снігу і котить, доки подужає.

*Крутилка на щорічні гуляння
на Водохреще в Музеї народної
архітектури та побуту НАНУ*

Тоді гуртом зберуться, наспід покладуть баб з чотири більших, на них менших, а потім нагору разом кладуть одну найбільшу кулю, далі другу меншу і зверху найменшу. Поставлять та й виліплять голову, ніс, рот, вуха, плече. Ще й пояском обведуть посередині. Хтось видряпається на неї, а інші наліплять сніжок та й жбурляють у нього.

Буває баба рядів у п'ять. Гарно зроблять, помилуються й підуть. А баба та довго ще стоїть. Снігу уже не стане, а вона ще ціла. Згадують і на другу зиму таку велику бабу. Школярам найкраще її робити, бо їх багато.

ДИТИНА
В П'ЯТИМ
РОЦІ

На таку дитину вже кажуть: “підпасич”, “підпасочок” (на хлопця і дівчинку), “п’ятиліток”, “п’ятак”. Дитина дорослішає чимраз більше, кажуть: “У підпасичі годилося б до своєї худоби, а людям ще не наймаємо”. Дуже, щоправда, рідко буває, щоб п’ятилітки самі пасли, а з другими — це вже річ звичайна. А є й такі, що вдома сидять і з малими більше няньчаться, особливо дівчата, як є кому іншому пасти. Хоча бувають і хлопці за няньку коло дітей.

Робота роботою, а й гуляти таки ще хочеться. Ігри і забави нові тепер додаються. Поки літом “пастух”, а зимою “школяр”, то ще є коли гратися. А вже як до роботи в хазяйстві треба при звичаюватися, снопи класти, молотити, то часом і школу теж доводиться кидати.

Обов’язки

Тепер гуляка отримує становище в сім’ї, стає підпасичем, а як зуби почнуть випадати, то й пастухом. Однак шкодують ще так рано приставляти дитину до праці. Часом діти самі охотяться гнати на пашу, а батьки помовчують і вже як нема де дітися, то виряджають, часом і плачучи. А егоїсти батьки оддають дітей і на п’ятім році у найми, аби заробляли. Але цих не більшість у селі.

Дочки в цьому віці — це і пастухи часом, а звичайна їх робота — няньчення, метення хати, миття ложок і інше. А як побільшають, то скот пастимуть і куделю прястимуть, і шитимуть уже — до часу “дівчука”, “піддівки”.

Життя підпасича те саме, що й пастуха, тільки що підпасич підкоряється пастуху, роль його пасивна. Він часом сам іде зі старшим пастухом, а як охота одпаде, його не неволить ніхто, він може й не пасти і дома зостатися. Потім його вже нарешті посилають чи наказують прямо, аби привчався потроху і на те літо умів уже доглянути худобу на пасовищі. Однак і тут батьки слідкують, чи не втомлюється дуже і чи не зобижають його. Батьки по собі добре знають, що і вони в такі часи терпіли деколи наругу — старші пастухи складають часто всю худобу на підпасичів самих і ті пасуть увесь гурт, а вони ідуть по степу за січавицею, за огірками або гуляють собі. Отож батьки і слідкують дуже і тільки зрідка виряджають попасти разом із старшим пастухом.

Є, правда, діти, що раз побудуть коло старших і вже зриваються самі попасти без нікого і, дивись, гарно доглянуть худобу, в шкоду не попустять. Ще в тих часах прокидається у дітей потреба догодити батькові та матері, порадувати. Батьки і справді дуже дорожать такою дитиною і серця надривають, щоб тільки її пожалувати чим: як гостинця немає, то хоч нагодувати вчасно. Старанна дитина пасе так, що й старий не зумів би.

Щоб доглянути худобу, діти полють чужі і свої грядки, щоб цим бур'яном нагодувати скот. Часто втікають од гурту і окремо па-суть. Особливо тоді, як вже азбуку хочеться знати, а батьки або старші пастухи не дають. А як не моторне, то воно все товари-ства держиться: де череда, там тирлує худоба і борюкається, ре-вище підійма, а їм байдуже. Або зженуть на ниву дуже широку, де хліб прибраний і самі гуляють, а скот сновига-сновига по стерні. Цього не буде вже робити той, хто хоче щось заслужити: чи слово похвальне, чи й гостинець через любов свою до скоту.

Гонять пасти "на весь день" старші пастухи, як дні ко-ротші, а "на опруг" женуть менші пастухи, як довші дні. Кож-ний пастух одягає на себе торбинку-"шаньку", і бере в неї харчі (хліба, солі, груші), щоб стало на цілий день або хоч на півдня. Беруть з собою і бичин (палицю з зарубками). Як пасе скот без палиці, то кожний, хто побачить, має право набити, бо то незвичайно пастухові бути без палиці. На заробітки такі діти майже не йдуть, хіба збирають жучки, кузку чи поганяють у плузі.

Має підпасич свої обов'язки й там, де на полі робота йде: старші жнуть, на віз кладуть, а воно поміж снопами водить ко-ней, пасе, поки наложать та запряжуть. Є, крім того, й інша ро-бота, але се вже менше.

На п'ятому році приводять дитину до школи, щоб призви-чаювалась, але по законам школи таких одряджають ще. Аж у шість років вже воно і пастух, і школяр.

Беручи участь у всіх дитячих забавах, така дитина не раз вставити вже яке слово в передражнювання і видумає що ново-го при забавах. Навіть мовчуни набирають тепер відваги. Ше-пеляння у сей час уже зникає. Дитяча мова лишається в деяких виразах ще й дотепер (приміром, "цюня"), але звичайно підмічають уже діти мову старших, навіть парубків і дівчат. На одежу тепер звертається більша увага. Діти знають вже, як себе

Якось я довго сидів у полі і слухав спів жайворонка. І подумав, що серце жайворонка подібне до серця заорового нещасного хлопчика: любить привести себе до повного виснаження і швидко відпочиває.

Януш Корчак

М. Пимоненко. Брід. 1901

*В. Штернберг. Пастух.
1836—1837*

Своєрідні закони і правила,
рахунки під риму, прислів'я
і пісні, що затрималися
в дитячих іграх, без сумніву,
тривають не одне століття
в устах багатьох дітей. Можливо,
це слід культур, що давно
вже не існують і лише завдяки
традиційним дитячим іграм
збереглися до сьогодні. Життя
дітей найбільш дотичне
до природи. Виростаючи, вони
віддаляються від неї. В усі часи
діти з однаковим ентузіазмом
іграють перший дощ, першу
ластівку, квітку, комашку,
тішаються так само,
як це робилося в старовину.
Це з вражаючою подібністю
повторюється в багатьох народів.

Егор Покровський

*Пастушок з сопілкою.
Фрагмент сцени "Різдво"
з ікони Святодухівської церкви
в Потеличі. Невідомий
художник кінця XVI ст.*

звуть батько, мати, прізвище своє знають і не зіб'ються ніколи,
як хто питає.

Упертість і завзятість з'являється частіше. Помітні вже тут і
будучі підбрехачі, що підскаржують, хто де в школу лізе, хто
крав і т. д. Одним словом, це часи, коли виявляється вдача дитини
як пастуха і згодом громадянина.

За рік, як воно за підпасича було і показало себе добрим товаришем,
тоді поводяться з ним і старші добре, приймають у компанію,
повіряють свої секрети; жаргунів приймають охоче, бо і самим
весело і жартами вибредеться, як скотина де зайде, а колись то й
меду або кавуна де дістане. Негарних, скаржунів, підлесників,
ледачих, боягузів не люблять і намагаються виправити такого
шкодіяку: не приймають до себе в гурт, страхають всіляко,
сміються і глузують над ним, і підставляють його скрізь,
все на нього звертають, і нарешті ще й наб'ють, спершу
грудками, а там і киями; навіть хабарі нічого не вдіють. Батьки,
хоча й оступаються часом, але ради не дадуть, і одно спасіння
пасти не в гурті. Те, що тепер накипить на душі, лишається й
на пізніше.

Так і в науці. Як помітять, що воно тупе, то це ще не біда —
хай рідні журяться. А як воно підцьковує, підбріхує, то вже
його в школі заштовхають.

Як дитині йде п'ятий рік, помічають, що дитина стала якась вугла, в'яла і не така кремезна. Хвороби ті самі, хіба що частіше проб'є або звихне ногу.

Зимою хлопці держаться посередині між старшими й молодшими, а дівчата всі разом. Вони вже свою роботу гаразд знають і відрізняють хлоп'ячу і дівочу роботу. Хлопці знають: їхня робота — поганяти у плузі, а як картоплю чистять, то за дівчат. Знати знають, а робити роблять, хто чию роботу нападе.

Гостинці ті самі, але вже відрізняють дівчачі та хлоп'ячі. Капризи залагоджуються тепер більше умовляннями, ніж криком. Це стосується дітей нормальних; інші спізнюються в розвитку більше або менше.

Пострижини

Коло п'ятого року постригають дітей кожного на свою стать: хлопчика — на чоловічу, а дівчинку — на жіноцьку. Бувають і поштини сього часу, могоричують. Але з бідності забувають тепер про це. А за мене, то ще гуляли, і мене ще стригли так, а мати розказують не раз, як, було, ходять гуляти до хазяїнів на ці "пострижини".

Як діти стригти не даються (або і чесати), то дурять їх: "Воші ось мотузку вже плетуть та в колодязь ще потягнуть. Сиди нишком та не ворухись". Обстриженого називають "стрижаком".

К. Трутовський. Одягають вінок

Дитячі примовляння

Діти, як пасуть худобу чи в городі де побачать гірчак, то чистять його, а самий лопуцьок труть, крутять у руках, щоб зів'яв, і тоді їдять, приказуючи: "Гірчачок, молочок, свині пас, не допас. Свиня рох! Чом не здох!"

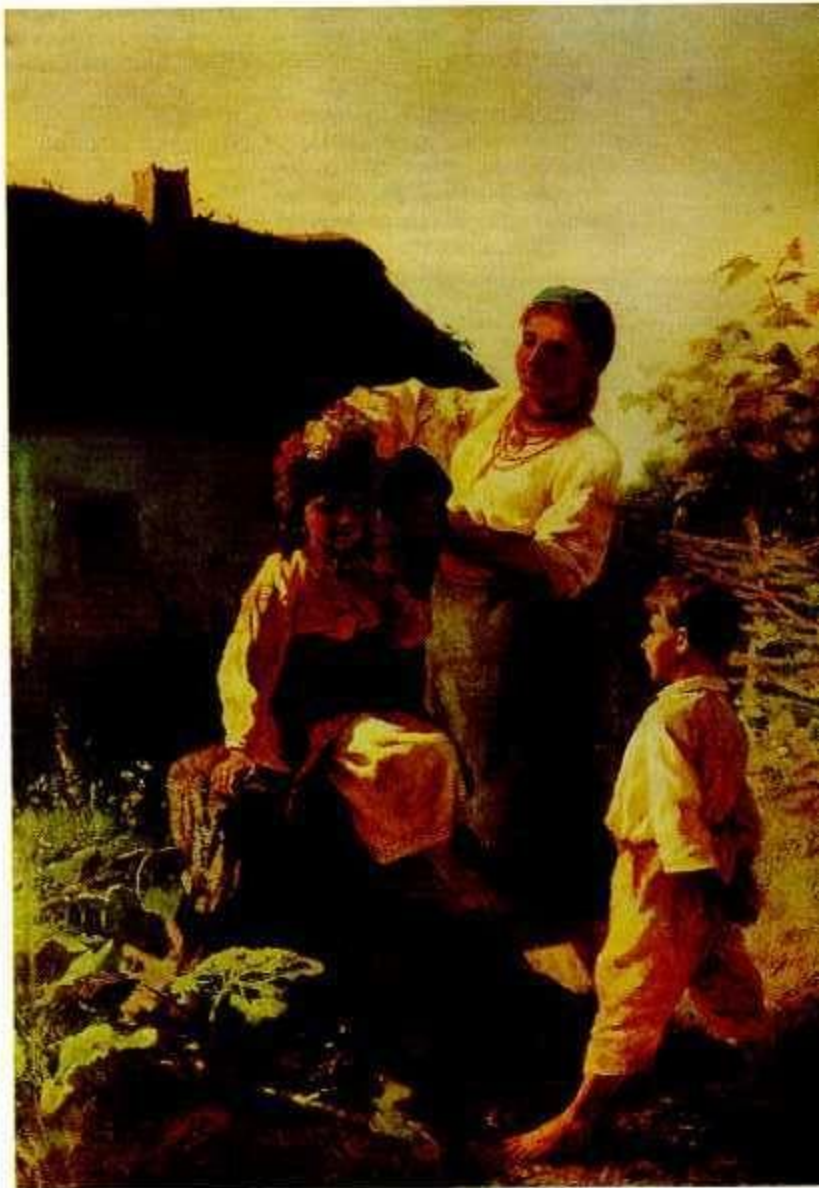
Діти як побачать лелек або журавлів, що прилітають з вирію, або почують їхнє крякотання, то зараз збирають палички і соломку і підкидають. Так годиться кидати "на гніздо" і приказувати: "Лелеко! Лелеко! на тобі на гніздо!"

До бугая гукають: "Бугай бу, хрест на лбу".

До равлика говорять: "Павлик-равлик, вистав роги на чотири стоги, тобі два, мені два — поділімся обидва!"

Як дощу треба, кажуть діти: "Іди, іди, дощику, цебром, цебром, цебрицею, над нашою пшеницею" або: "Дощику, зварю тобі борщику / В новенькому горщику / Та поставлю на дуби, / Щоб виїли голуби!"

Як дощу не треба, то кажуть так: "Дощику, перестань, / Я поїду на Йордань, / Богу молитися, / Христу поклониться, / А у Бога сирота / Отворяє ворота / Ключиком-замочком, / Золотим платочком".

* Із записів Я. Левчук
у с. Суботів Чигиринського
р-ну Черкаської обл.

** Записи, зроблені
на Черкащині, шукуються за:
"Дитячі пісні та речитативи" /
Упоряд. Г. Довженко,
К. Луганська. — К., 1991.

К. Трутовський, *Колядки
на Україні*

Два півники горох молотили,
Дві курочки до млина носили.
А горобчик — гарний хлопчик,
На скрипочку грає.
Горобчиха гарна птичка,
Хату замітає.
А ворони — добрі жони
Пішли танцювати.
Злетів крук та взяв дрюк,
Пішов підганяти.*

Ми ловили сонечко і приказували:
"Сонечку, сонечку,
Куди я піду заміж,
Чи туди, чи туди (на всі чотири
сторони)".
І тоді, куди воно полетіло,
туди й заміж.*

Іди, іди, дощику,
Зварим тобі борщику,
В зеленому горщику.
Тобі каша, а нам борщ,
Щоб густіший ішов дощ*.

Дощику, дощику, перестань,
перестань,
Та поїдем на баштан, на баштан,

Та вирвемо диньку,
Богові половинку,
А тобі скибочку,
А ти, менший, іди!**

Закличка до сонця:

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко,
Я — маленький хлопчик,
Виліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Христа забавляю.**

Колядки та щедрівки

Колядую-дую,
Ковбасу я чую,
А де не чуваю,
То там не буваю.**

Коляд, коляд, коляда,
Дід на бабу погляда,
А баба на діда,
Що немає хліба.**

* * *

Шедрик-бедрик,
Винесіть вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски.
Та винесіть хутко,
Бо побіжу прудко.
Бо короткі свитки
Та холодно в дитки.
Та виносьте киш, киш,
Бо влустю в хату миш.
Та виносьте ковбасу,
Бо вам хату рознесу!**

* * *

У неділю родився,
У віторок хрестився,
У середу рано
Мене в школу дано.
Біжу-біжу, плачу,
За сльозами світу не бачу.
Вибіг я на поріг —
Запах мені пшеничний пиріг.
Я пирога не хочу,
Дайте мені шажок в руки —
Я вгору підскачу.**

Пісеньки

* * *

Таратині-тині, колісь пас я свині,
Таратіє-тіє, та й пішов я в ліс.
Таратовк-товк, аж біжить вовк.

Таратійком-тійком, бух вовка
кийком.

Тара-туру, зідрав з вовка шкуру.
Таратан-тан, аж ось їде пан.

— Таратовче-товче, що це таке,
хлопче?

— Таратане-тане, шкура вовча,
пане.

— Таратовче-товче, що за неї,
хлопче?

— Таратане-тане, карбованця,
пане.

Тараташі-таші, як накупив паші!
Тараташі-таші, як наварив каші!

Таратанцем-танцем, мішав кашу
пальцем.

Таратанець-танець, як зайнявся
палець!

Таратічки-тічки, побіг я до річки,
Таратанця-танця, в річку

встромив пальця.
Таратічка-тічка, аж зайнялась
річка.**

Скоромовки

* * *

Коваль коня кував, коваль коня
кулаком, кінь коваля копитом.**

* * *

Як ви були в нас, то не стало са-
мовара в нас, але ми не кажемо на
вас, хоч після вас нікого не було в
нас.**

У сучасному дитячому репертуарі прозивалки представлені великою кількістю текстів та їх варіантів, які постійно оновлюються. Анкетування та опитування, проведені нами, дають змогу стверджувати, що діти молодшого шкільного віку тримають в пам'яті певну кількість готових текстів прозивалок, а в момент суперечки, словесної "бійки" такий текст стає готовою формою захисту від будь-якого нападу, вдоволення бажання "відігратись", не дає розгубитись. Експресивний запал у прозивалці настільки великий, що емоції домінують над логікою у викладі звинувачень, у доборі порівнянь, у використанні лайливих слів. Зміст прозивалки може бути не пов'язаний з дією, вчинком винуватця. Словесна агресія направлена на носія конкретного імені. Ображеній дитині треба пригадати будь-який відомий текст прозивалки, підставити ім'я свого кривдника та римоване означення до нього.

Тамара Бакіна

Дитячі передражнювання

* * *

Ой Данило, Данило!
Куди їдеш? По сіно!
А в батька вчився.
Із припічка вбився.
А баришня з печі
Та побила плечі,
А попівна з груби,
Та побила груди.

* * *

Ой Іван Булаван,
По подвір'ю ходив,
Перепілочки ловив,
Шинкарочці (міщаночці)

продавав,

Не дорогії, по п'ять золотії:
Шинкарочка (міщаночка)

молода,

Всип меду, ще й вина!
Не всиплю, ні продам,
Бо в тебе жупан дран.
Як у мене жупан дран,
То у мене грошей джбан!
Як у тебе грошей джбан,
То я за тебе дочку дам,
Хоч не дочку, то наймичку,
Хорошую паняночку.

* * *

Семен, Семен дров
На бублики муки намолов.

* * *

Катерина та Дем'ян
Побилися за бур'ян,
Катерина та ніжніш,
Побилися за куліш.

* * *

Юхим — бздюхим.

* * *

Пилип — кулик.

* * *

Кирило загнав батька у барило,
А сестрицю у кислицю,
Матір — в ятір,
А тітку — в клітку.

* * *

Хома, стережи мого г...на!
Скусив вершок
Та наварив галушок.

* * *

Гапка — козиняча лапка.

За Жан Подем, на нижчій сходинці, де ще тільки починається людина..., перше найлегше порівняння двох уявлень сприймається як жарт... Дотепність порівняно переважно неспівмірні величини, шукає подібності між світом тілесним і духовним.

Олександр Потебня

** Записи, зроблені на Черкащині, цитуються за: "Дитячі пісні та речитативи" / Упоряд. Г. Довженок, К. Луганська. — К., 1991.

* * *

Гоп чук, чук, Гаршук!
Наварила мати щук,
Ще й карасиків, трипитасиків.

* * *

Явдоха крива
Навела поросят,
Не багато — сімдесят.

М. Сосенко. Хлопці на плоті. 1913

...дражнілки — моральний кодекс дитини. З віком цей кодекс стає жорстокішим і наближається до дорослого. Дитячий фольклор відповідає всім педагогічним вимогам.

Симон Соловейчик.

* * *

Іван-барабан
Патериці рубав,
Купцям продавав.
Купці не схотіли,
Шкуру облупили.

* * *

Ой на горі курчата,
Роди, Боже, дівчата,
А хлопців не роди,
Бо то самі Іроди.

* * *

Ой на горі стоїпчики,
Роди, Боже, хлопчики,
А дівчат не роди,
Бо то самі Іроди.

* * *

Охтанас воли пас,
Катерина бички.
Постривай, не тікай,
Куплю черевички.

* * *

Петро-лепетро
По болоті літав
Та дівчата хватав,
Та лелекам давав.

* * *

Мар'яно — в тебе в хаті
погано!

* * *

У того попа
Шовкова борода,
Нехай його дівки люблять,
А не я!

* * *

Прийшли люди до попа,
Нема попа дома,
Самі попенята
Цілюють котенята.

* * *

Савка вмер, бо великий був,
Жінку бив, бо Бог не любив.
Збирайтеся, дівчаточка,
до купочки,
Та вип'ємо горілочку
по чарочці,
Заплачем по Савочці.*

* * *

Грищик-пищик, бандурочка,
Здрав хвостик як курочка.
Грищик, пищик, бандурча
Здрав хвостик як курча.*

* * *

Хтодось — курдось,
Хтодоська — курдоська!*

* * *

Савка-булавка
Крізь тін гавка.*

* * *

А Маріка-кукуріка
Зарізала півня,
Поставила на столі,
Розхвтали москалі.
Поставила на полиці,
Розхвтали молодіці.*

* * *

Іван-булкан
Покотив булку
Та убив курку.
Волочив
Та у борщ намочив.
— Плавай, курко, по борщу,
поки другу притащу**.

* * *

А Іван-барабан
Покотився у бур'ян,
А з бур'яну в лободу,
Вибрав жінку молоду.*

* * *

А Грицько—лепешко,
Полів'яне гузно,
На печі загрузло.
Гузно витягли,
Зуби поламали.*

* * *

Василь-крутосил
Круто яйця варив,
На базари носив.
По копійці не давали,
Усе дурно забирали.**

* * *

Івка-сливка
Гуси доїв,
Молоко поїв.**

* * *

Антон козу він,
Антонова коза — в рив.
Антон її віжками,
Вона його ріжками.
Дбру-дбру, дбру-дбру,
Заграй мені на дуду
позолоченую.**

* * *

А Марія-кукурія
Вийшла заміж за Андрія.
А він її полюбив —
Черевички купив.**

К. Павлов. Портрет дочки Одарки.
1843

* Записала Я. Левчук у 1998 р.
у с. Суботів Чигиринського р-ну
Черкаської обл.

** Записано на Черкащині.
Цит. за: "Дитячі пісні
та речитативи". — К., 1991.

Діти Миколи Паламаренка
із с. Любарці на Київщині.
Фото першої половини ХХ ст.

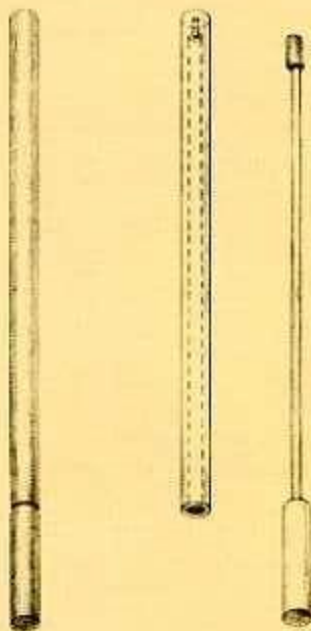
Забавки та іграшки

Сцикавка-сприса

Робиться так само, як пукавка, тільки шомпол на кінці не зрізується, а припасовується так, щоб насилу ходив у дудку: для цього примотують ганчіркою чи прядивом. З одного боку шомпол товщий, щоб зручно було рукою брати; там, де в дудку заходить, тонший і тільки кінчик обмотаний, щоб щільно ходив (він завдовжки з наперсточок). Як упхнути весь шомпол у дудку, застромлюють її у воду й тягнуть шомпол назад, тоді вода набирається в дудку. Тягнуть так до половини дудки. Це вже заряджена сцикавка. Тоді швидко пхають уперед шомпола — вода й сцикне та влучить у когось. Хто сміється, а хто й плаче, як його обіллють. А всі інші, сухі, регочуться: “Ану ще, а дай я!” Ніхто не байдужий до сцикавки.

Часто роблять дудку з чопиком на кінці, в ньому прокручують дірочку, з неї тоненькою цівкою пирскає вода довше. Або роблять дудку з бугели, бо там колінце — готова пробка, треба тільки дірочку прокрутити.

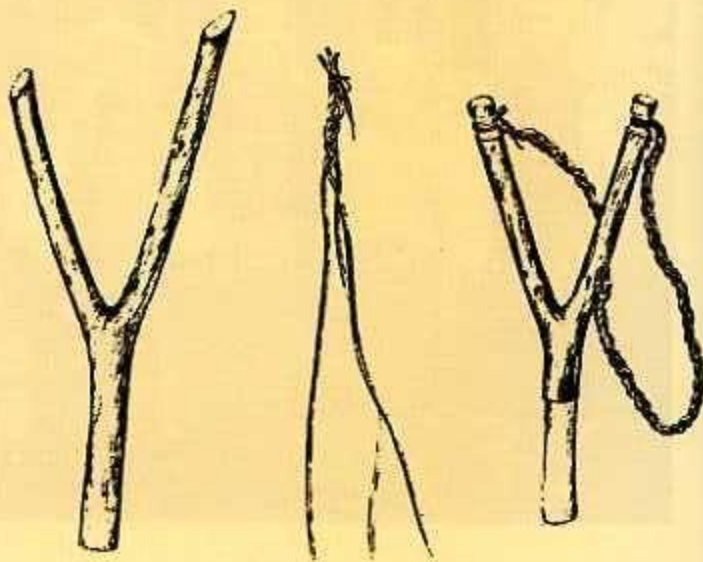

Діти, що зростають у некомфортних родинних ситуаціях, тамують у собі страх за своє майбутнє. Замість дитячої безтурботності з'являються похмурі настрої, душевна скорбота і, зрештою, щоб вгамувати її, вони вдаються до агресії...

Антон Макаренко

Ріжок-праща

Знайдуть де діти таку паличку, що розходить на два ріжки (гілячки так поростуть). Від картуза відчеплять резинку, а ні — то від черевиків старих нав'язують або з виступців старих

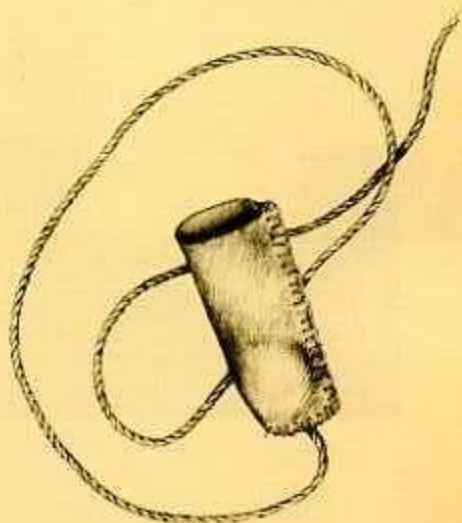

(калош) навирізують, назшивають і сплетуть мотузочку або й водносталь*. Резинкою цією перев'яжуть ті кінці, що в паличці з ріжками. З паперу або з ганчірки зроблять кулю, закативши папірину тісно в цигарку й перегнувши її удвоє. Так як скобель вона буде, тільки гнучка, звисно. Зачеплять за резинку цією кулею і лівою рукою держать ріжки за ту одну паличку, а правою здувають обидва кінці кулі цієї й натягують кулею резинку. Добре натягне, прицілиться, пустить — резинка й пожбурне кулю; гірше, як лозиною порсене і, як у тіло влучить, синець з'явиться. Нароблять багато таких ріжків та одне у одного діти як заходяться влучати. Таке заведуть, що не розбереш, хто й кого боїться, хто тікає, а хто гониться.

* *Водносталь* — в одну нитку, в одне пасмо.

Праща з ремінця

З ремня пошиють калитку. До неї прив'язують мотузку. В калитку кладуть кругленький камінчик. Намотавши ремінець на руку, розмахують калиткою і кидають, хто далі. Тут потрібна неабияка вправність. Поки розкручують, камінець тримається в пращі, а як розмотають, то камінчик вилітає і летить дуже далеко, значно далі, ніж можна закинути руками.

Праща з дерева

У довгій палиці (від середини її довжини) вирізують ярк, у нього вкладають круглий, добре оброблений камінець. Якщо влучно махнути палицею, камінець покотиться по яркові й летить далі в тому самому напрямку. Вправні діти так влучно кидають, що він летить швидко, далеко і влучно.

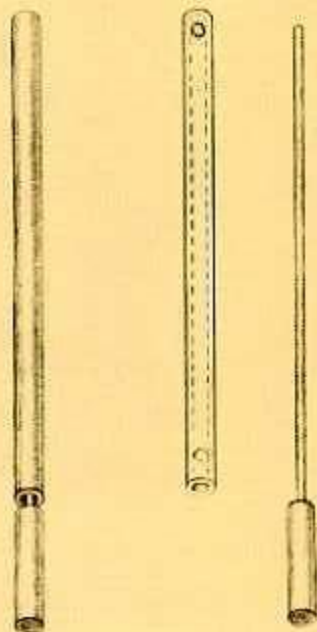
Гра доносить нам первісні звичаї, яким вона уподібнюється.

Єгор Покровський

Пукавка-стрелька

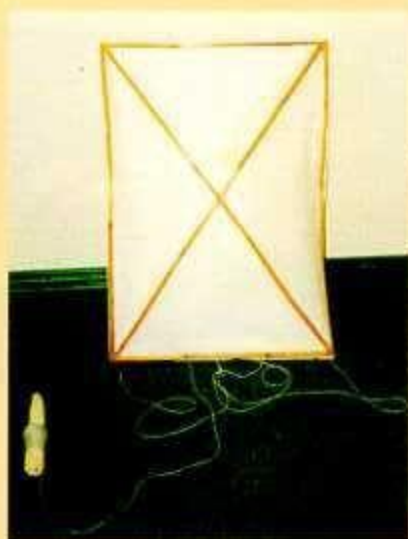
Із бузини або калини вирізають товсту рівну гілку завдовжки майже піваршина. Тоненькою паличкою з міцного дерева виштовхують з неї м'яку серцевину і добре вичищають. Дудка готова. До неї потрібний шомпол з рівного міцного дерева, довший від дудки на цілу долоню. Його застругують так, щоб увійшов у дудку. Тоді намочують клоччя і роблять малий жмут, щоб тісенько запхати в дудку шомполом до краю. Це буде куля.

Другу кулю з клоччя так само запихають у дудку до половини. Пукавка заряджена. Щоб вистрелити, женуть шомпол далі, доки перша куля хлопне, вискочивши з гучним ляском — аж луна піде. Для цього навмисне добирають і дерево лунасте (каліну), а як з бузини роблять, то дуже вичищають і висушують, щоб одляск ішов. Ціляться попасти у що-небудь. Часом і вікно виб'є, і синяка наб'є комусь, тим-то з цією забавкою з хати випроваджують. Змагаються у влучності здебільшого старші діти.

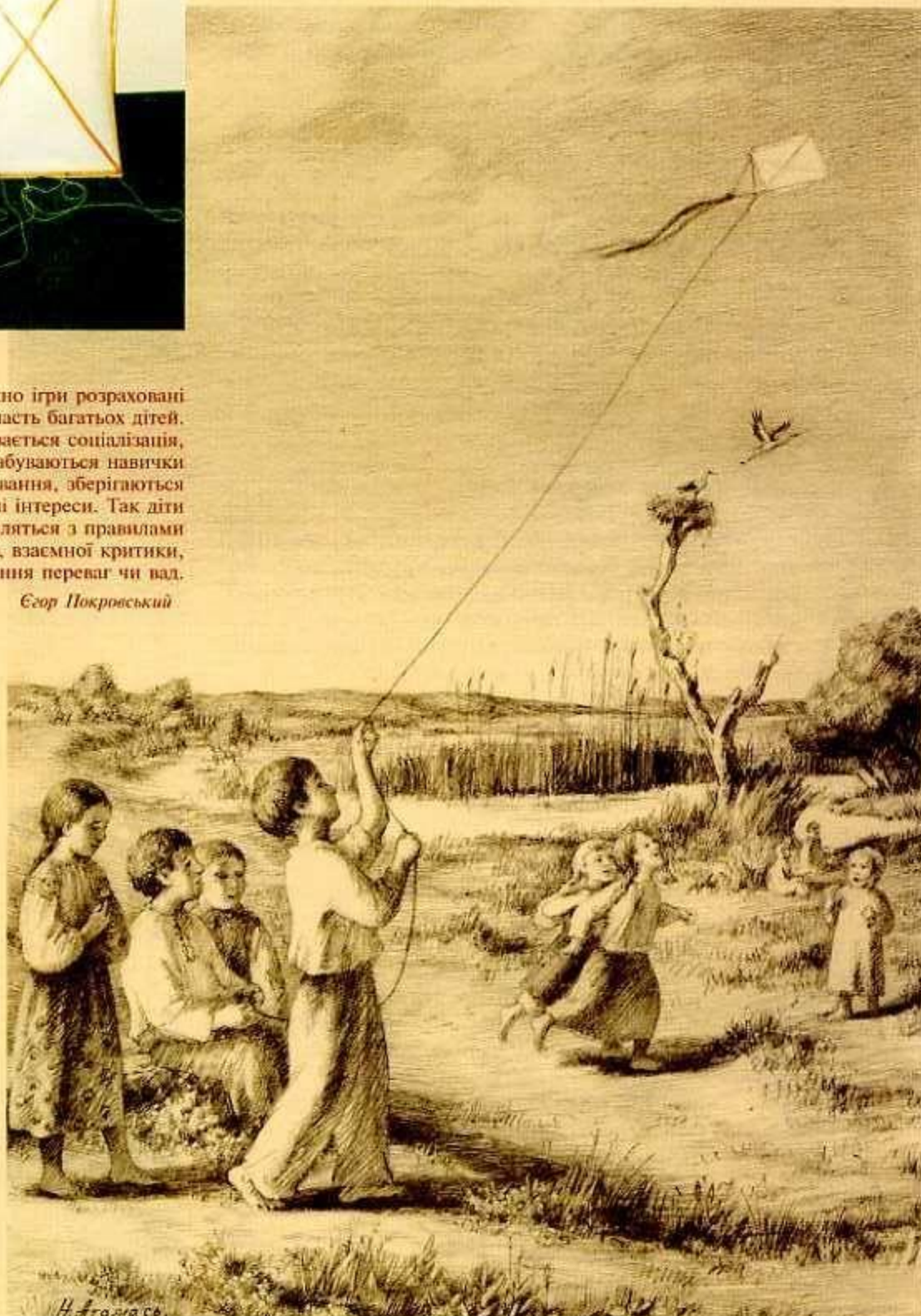
❀ Змій (з паперу)

Рамку з чотирьох очеретинок навхрест по діагоналі перетинають двома тоншими очеретинами. Обклеюють папером. За чотири кути прив'язують мотузочки і зводять їх усі разом, зав'язуючи вузлом, і чіпляють хвоста важчого, ніж змій.

Переважаю ігри розраховані на участь багатьох дітей. Так відбувається соціалізація, набуваються навички спілкування, зберігаються взаємні інтереси. Так діти знайомляться з правилами змагання, взаємної критики, визнання переваг чи вад.

Єгор Покровський

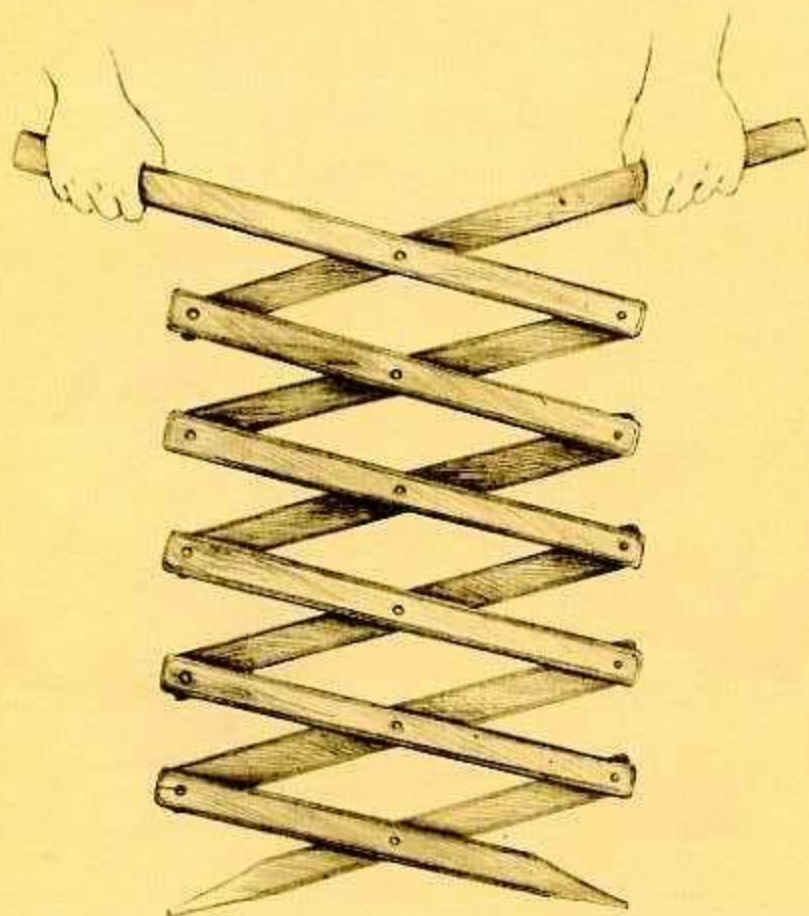
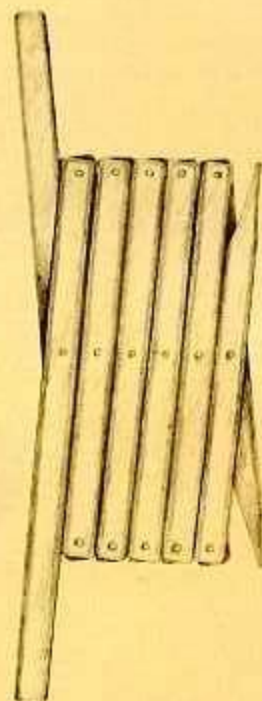
Чи вгадали розмір і вагу, побачать тоді, коли кілька разів спробують запускати змія. Один хто-небудь бере змія, одходить і піднімає вище за себе, ставши проти вітру, другий бере в руку паличку з намотаною на нею мотузкою. Удвох запускають, біжучи проти вітру, щоб змій підлетів. Тут треба вміти то відпускати мотузку, то натягувати. Змій високо підіймається, махає хвостом, як дме вітер. Найкраще його запускати в полі або на вигоні. Діти всі збігаються дивитися і запускати змія. Хто вправніший, то робить його великим і пускає в полі з ліхтариком і свічкою — то вона блищить, як зірка. Свічка згорить, ліхтарик паперовий займеться, іскри додолу посипляться. Часом і змій згорить. Набігаються, понадивляються діти (особливо школярі) на цю забавку і чекають, коли ще зберуться на неї.

Ця забавка з'явилася недавно, її почали робити ті, хто приїжджав із міста і запускав змія на вітрі. Неабиякого хисту треба, щоб навчитися керувати ним.

Журавель-кляцалка

Виготовляють дощечки довжиною піваршина, шириною пальців два, тоненькі на півпальця. Дощечок треба штук двадцять. У кожній прокручують три дірочки на однаковій відстані одна від одної. Перші дві дощечки роблять з держаками на одному кінці, а решту — вистругують, як журавлиний дзьоб. З'єднують їх навхрест посередині: одне перехрестя прикладають до іншого — всі по черзі. З'єднують на дірочках слабенько. Як узятися за держаки й розвести руки, то палички збіжаться

...Краї люди Греції
висловлювались найрішучіше
на користь гри і першими були
готові увійти в неї разом
із дітьми. Геракліт влаштував
біля храму Діани гру
для хлопчиків.

Єгор Покровський

У грі дитина вільна. Навіть коли вона мусить підкорятися певним правилам. Якщо вона не дотримуватиметься їх, інші діти недовзі виженуть її: "Йди, — скажуть вони, — ти не вмієш гратися". І хоча, з одного боку, дитина вільно обирає гру, все-таки, з іншого боку, вона втрачає свободу дій, бо повинна гратися за правилами, а не як їй заманеться.

Що ж, діти досить охоче погоджуються з правилами гри й не люблять, коли їх порушують. Навіть більше: правила їм потрібні... Завдяки правилам і перешкодам, що їх вони створюють, потреба діяльності у грі задовольняється сповна. Напруження сил, подолання труднощів справляє дитині насолоду й робить гру розвагою.

Жан-Жак Руссо

докупи "гармошкою", а як звести руки докупи, то журавель вискочить дзьобом уперед. Щоб смішніше було, стараються клацати за носа кого-небудь або за чуба. Малі діти довго бояться його в руки брати, а як звикнуть, то самі стараються ним других злякати.

✿ Скраклі

У цю гру грають величенькі хлопці та парубки. Відведуть два круглі або вугласті городки один від одного на відстані, щоб палицею можна було докинути. Зроблять собі кілки замашні, подрізують із товстого кілка стовпчики завбільшки з п'ядь. П'ять штук ставлять в одному городку, п'ять у другому: в коло, у хрест, а окремо складають у купу. Вимірюють, якому городку першому бити стовпці (*скраклі*). Двоє змагаються, беручись по черзі знизу вгору за палицю руками. Хто зверху буде, той починатиме. Так змагаються пара за парою, б'ючи скраклі по черзі кілками.

Хто перший виб'є з городка скраклі, той б'є ще раз, коли їх порозставляють знову. Ті, що не вибили, зветься "свині в полі" й повинні перевозити на своїх спинах тих, котрі вибили другий городок у перший. Ті, котрі вибили останні, — пани-господарі в городках.

Як скраколь впаде на межу городка, то ставлять його сторч (він зветься піп), і в нього влучають, поки не виб'ють.

Стрілка

Хлопці дуже люблять стрілку. З сирій лозини загне дугу, підбирає, певно, лозину пружаву таку, щоб її гнути. Мотузком за кінець зв'яже ту дугу. Посередині лозини-дуги ярочок виріже і знайде рівні палички на одному кінці з ріжками (або й заріже зарубку), а на другому кінці паличку загострить, як сірник, а ні, то й голку, або й дротину загострить, уткне туди.

Примірить, щоб ця паличка (її то й звуть стрілкою) була з чверть довша від дуги, як на мотузку її поставити. Тоді укладає гострим кінцем на ярочок, що в дузі (буває й без ярочка, аби посередині), а вилками посеред мотузку укладає. Лівою рукою береться за дугу коло стрілки, а правою за мотузок, теж коло стрілки. Добре натягне мотузок, поки вже й не можна тягти. Прицілиться на що-небудь і як пустить мотузок, то дуга розійдеться (так і порсне), а стрілка уперед стрільне й добре таки зашкулить, як попаде у що, часом і застрягне. Напоготові другу стрілку носить; як треба, стрілить і до першої добігає та знову заряджає її, й цілить, і стріляє. Це буває, як у горобця кортить хлопцеві попасти. Горобець не дуже-то боїться й перелітає з гілки на гілку. Тільки цією стрілою важко-таки, щоб не проминути, а відразу й попасти. Як без жала лучок, то хлопці один в одного ціляться.

Попадає — митець. Викрутивсь, пролетіла стрілка, і то — митець.

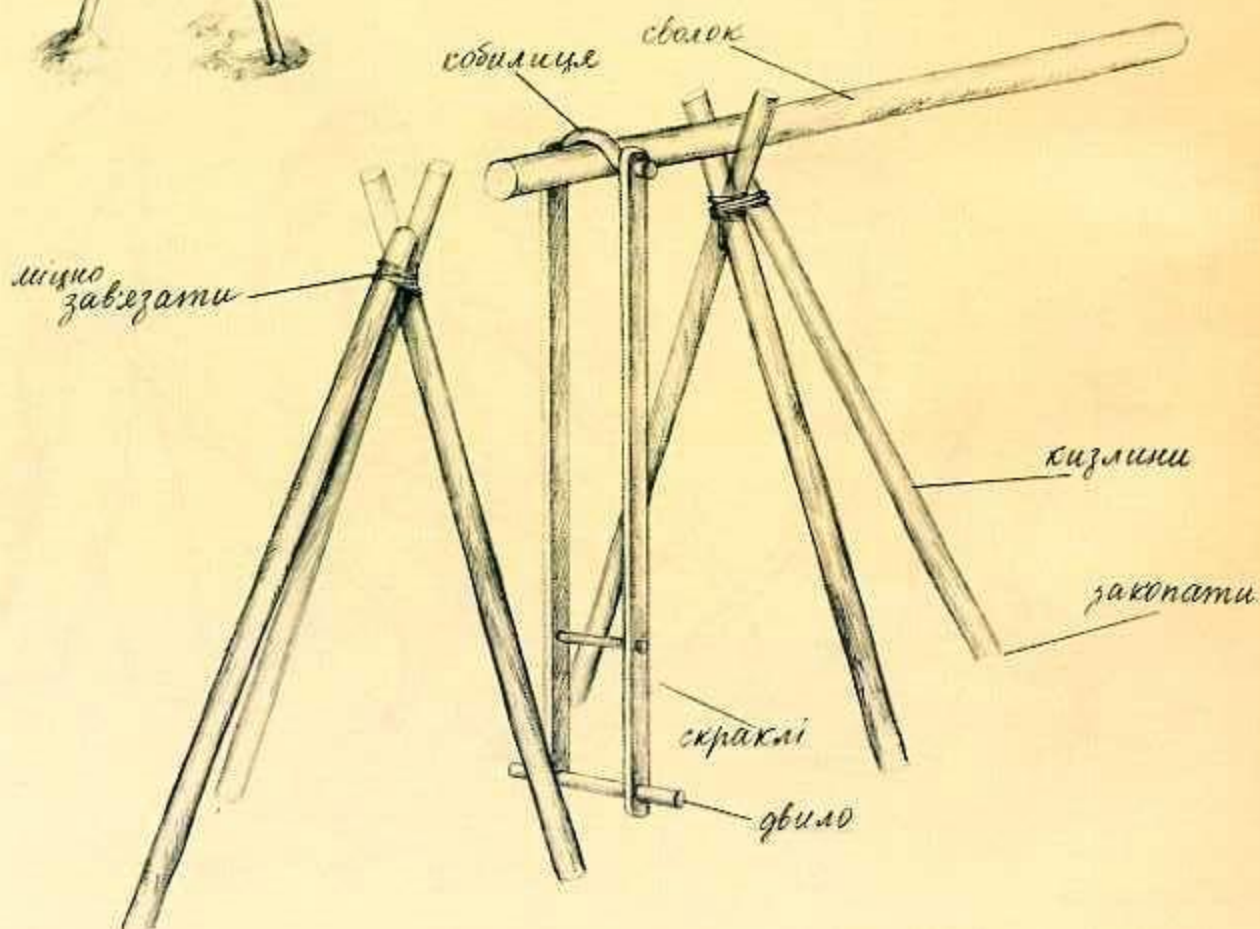
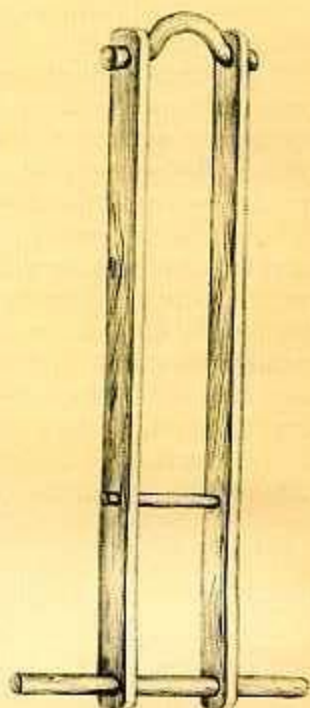
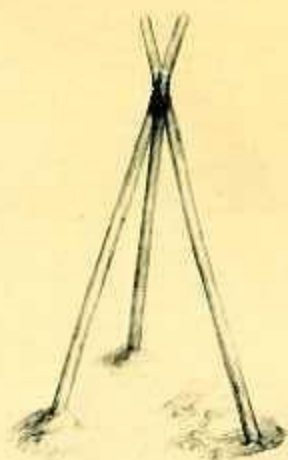

Гойдалка ("вихалка", "кобилиця", "колиска")

Саме елемент напруги надає ігровій діяльності певної етичної цінності, бо він випробовує гравця з усіх боків: на сміливість, витривалість, винахідливість, чесність. Хоч як палко гравець бажає виграти, але мусить дотримуватися правил гри як дуже важливого її складника. Правила визначають, що має силу всередині обмеженого грою тимчасового маленького вигаданого світу. Вони не можуть братися під сумнів.

Єгор Покровський

Гойдалку-вихалку роблять парубки на Великодні свята, рідше під зелені свята або на храм. Ще за три дні до свята розпитують чоловіків, де є велика деревина вільхи, сосни, берези, осокора. В кого напитають — просять позичити або продати для гойдалки. Потрібно шість деревин п'ятнадцяти сажень завдовжки. Сьома мусить бути товща й коротша, а восьма — тонка й довга, сажень десяти. Дві таких деревини, що по сажню кожна, а одна — два аршини. Копають чотири ями, потім до кожної додають іще по одній. Деревини зводять до купи нагорі навхрест і перехрестя зв'язують для того, щоб не хиталися вони. Упоперек з одної на другу кладуть сволок і теж прив'язують його добре з обох боків. Ще виготовляють дві товщі дошки, просвердлюють їх у трьох місцях і у верхні дірки вправляють кобилицю (таку, як коромисло). А в нижні вправляють важіль з найдовшої деревини. Ось і готова гойдалка.

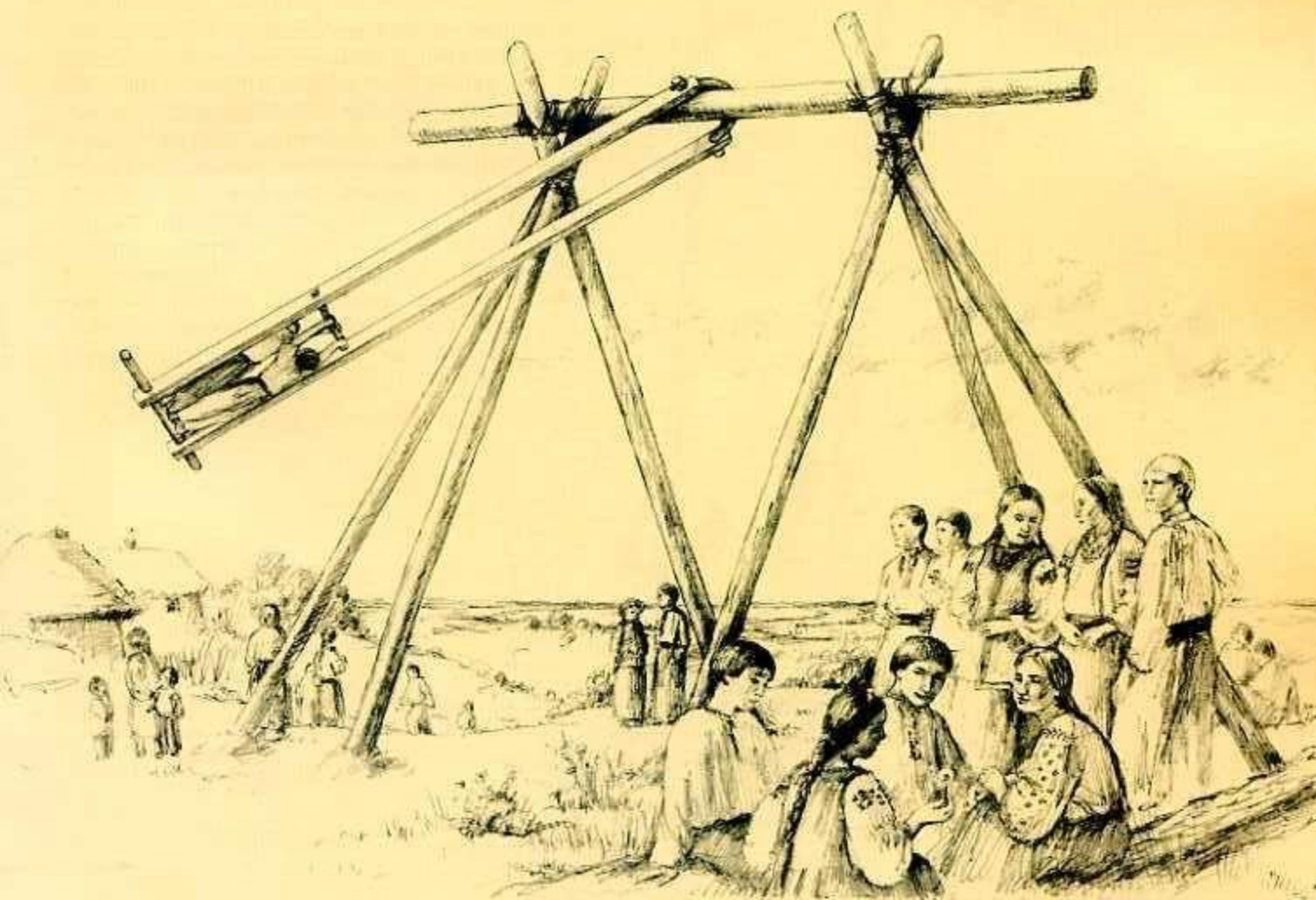

Внизу прикручують міцну дошку, щоб на неї стати ногами, а вище — тоншу, щоб було за що руками триматися. Це називається скраклі, їх чіпляють на сволок кобилцею і, зміцнивши добре, починають гойдатися. На такій гойдалці піднімаються вище хати. Бувають всякі прикрі пригоди. Найбільше любляють гойдалки парубоцтво і сміливі підлітки. Нечасто дівка насмілиться.

Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валяниці і повз старців вибігаю стрімголов надвір.

Сніг розтає. Із стріх вода капає, із стріх вода капає... Так я тоді зліз на купу лози та й ну гойдатися, та й ну гойдатися, та й ну гойдатися.

Олександр Довженко

Гойдалка дитяча

Малим дітям і підліткам роблять гойдалку. Часом вони й самі роблять малі гойдалочки для себе і для ляльок. Віжки, канат або налігач одним кінцем зачіпляють за гілку дерева, або в хаті за сволок, другим кінцем зав'язують петлю. Щоб не муляло, підкладають дошку з вулика або будь-яку довгасту дощечку, так, щоб як сісти всередину, то ногами можна землі дістати, а руками взятися за мотузки і розгойдуватися. Найкраще той гойдається, хто найвищий. Дорослі хоч по trochu сваряться, що діти нівечать мотузки, але гойдатися не забороняють. Для дівчат часом гойдалку плетуть із коріння шелюгу.

Ходулі

Із двох кілків, завбільшки з сажень*, роблять ходулі. Треба в кожному провертати отвір і вставити міцненькі палички, щоб можна було стати на них. На нижчих ходулях легше навчитися ходити. На вищих можна ходити дуже швидко і навіть через лісу переступати, такий ходака в шанобі в усіх. Часом вдається знайти кілки з готовими сучками для ступні. Їх заплітають тоненьким ликом, щоб м'якше ногам було і щоб ноги не зіскочили. Навчаються ходити поблизу тину або стіни, спиною обіпруться і стають на кілочки. На ту частину, що йде вище від кілочків, спираються плечем, а нижче беруться руками. Тоді відштовхуються спиною й ідуть. На ходулях не можна зупинятися, треба весь час рухатися. Хто натренується, ходить дуже швидко.

Лучок

Оброблять вугласту, довгу (з 1,5 аршин), рівну деревинку з вершок утовшки. На однім боці уздовж виріжуть ярочок не дуже глибокий, щоб у ньому хоча б до половини сховалась стрілка, як її покласти в нього. В краї провертять дірку і затягнуть лозину і з неї загнуть, як ото в стріліці, дугу і зв'яжуть мотузком або ремінцем. Стрілу таку саму роблять, як і в стріліці. Трошки далі, на п'ядь від мотузка, пророблюють заверточку з боку деревинки цієї. На заверточці й зарубки дві; за них зачіпають мотузок і, як треба стрелити, укладають стрілу у ярочок той і потягнуть завертку; мотузок сприсне, дуга присне і потягне мотузком стрілку. Це вже влучніша вигадка і забавка справніша, хоча і морочливіша, поки зробити її, а влучити надійніша. Завертку ту краще вироблювати в самій деревині, а не збоку, —

Згідно з давньою психологічною теорією, що й досі знаходить прибічників, дитина у грі вивільнює надмір енергії. Але звідки береться цей надмір? І чому вона марнує його? Ні, природа не наділяє її надміром енергії. Вона дає їй тільки те, що потрібне для розвитку функцій, які згодом, у дорослому віці, допоможуть виробити навички у праці, творчості, в усіх видах людської діяльності.

Жан-Жак Руссо

* Сажень — міра довжини, дорівнює 2,13 м.

саме навпроти ярка того,— тоді легше можна влучити, бо як збоку, то у косину йде стріла, а тут вже рівно. Окомір добрий треба мати, щоб, як збоку завертка, пустити по лінії стрілку. А як у середині, то сама йде, як по шнурку.

Ухитряються ще краще направити стрілу й дати їй більше розгону: замість того ярка, що по ньому йде стріла, та й роблять дірку, так, як дудку. Для цього на той ярк та накладають зверху ще таку саму деревинку ярком до ярка, тільки трохи тоншу, щоб видніше було стрільцеві, як цілитися. Або краще: роблять у ярку дудку, хоча б з очерету або що, й у ту дудку вправляють стрілу. Дугу або знизу прибивають на кінці, зробивши дірку на ній, або й на тім самім місці, як уміститься.

☀ Ковіньки (патерики)

Ходять діти з ковіньками не дуже охоче, бичики їм справніші. А робити ковіньки — цю забавку люблять. На вогні запаряють один кінець лозини і загнуть. Зв'язану покладуть — нехай засохне. Оброблять її потім, самі пограються і меншим оддадуть. Взимку з соломи гнуть. Тут дуже треба влучно. Зігне соломинку в ковіньку, послинить, тоді пружом у полум'я й назад. Раз так, або й два. Ковіничка затужавіло, обробити тільки. Тоді підкусюєш один кінець коротенький, а другий довший. Роблять, поки не обридне. Старші люблять і з патерицею ходити. А з соломинки роблять тільки для забави: мовляв, догадався, що намочена соломинка на вогні зігнеться, як зігнеш, і не розправиться.

